

Willem Hein Schenk / JaapJan Berg

**STUREN
OP
STADS
ARRANGE
MENTEN
INZICHTEN
UIT DE
HAARLEM
SESSIES**

gemeente Haarlem / trancity

STUREN OP STADSARRANGEMENTEN

Inzichten uit De Haarlem Sessies

Een publicatie over het zoeken naar en
maken van lokale ruimtelijke kwaliteit

Willem Hein Schenk / JaapJan Berg

Voorwoord	5
Inleiding	7
Zes posities	19
<u>01 Lokaal ruimtelijk beleid</u>	21
<u>02 Lokaal ruimtelijk ontwerp</u>	31
<u>03 Ontwerper</u>	41
<u>04 Ontwikkelaar</u>	51
<u>05 Bewoners/burgers</u>	61
<u>06 Landelijk/regionaal ruimtelijk beleid</u>	71
Waarden en betekenis van lokaal ruimtelijk beleid	81
Colofon	95

Bij deze publicatie *Sturen op stadsarrangementen. Inzichten uit De Haarlem Sessies* hoort de parallelle podcastserie ‘De Haarlem Sessies. Zoeken naar sturing op stadsarrangementen’.

Daar zijn de gesprekken die Willem Hein Schenk en JaapJan Berg in het najaar van 2023 voerden met tien professionals uit het ruimtelijk domein geheel te beluisteren.

De podcast kwam tot stand in samenwerking met Jelle Schenk (muziek en technische bewerking) en Stefan Kollaart van de Podcast Fabriek (online productie).

De podcast ‘De Haarlem Sessies. Zoeken naar sturing op stadsarrangementen’ is te vinden op Spotify.

In het najaar van 2023 voerde ik samen met publicist en onderzoeker JaapJan Berg een serie gesprekken met tien professionals uit het ruimtelijk domein. Het onderwerp van gesprek was het zoeken naar en maken van ruimtelijke kwaliteit in de stedelijke ontwikkeling in het huidige Nederland.

De gesprekken met de titel ‘De Haarlem Sessies’, die als podcast gepubliceerd zijn, kenden een directe aanleiding in mijn ervaringen en waarnemingen als stadsarchitect van Haarlem in de periode 2019–2023.

Bij mijn vertrek constateerde ik dat de gemeente de neiging had te veel in het hier en nu de ruimtelijke problematiek van de stad op te willen lossen. Behoudens de voortvarende invulling van een reeks ontwikkelzones, meende ik dat er te weinig oog was voor passende stedelijke arrangementen die pogen de combinatie van maatschappelijke opgaven het hoofd te bieden.

Bij de sympathieke afscheidswaardes van Jaap Meindersma, directeur Fysiek Domein, kwam de even onverwachte als bijzondere vraag of ik, in navolging van een eerder gemaakte podcastreeks, een nieuwe reeks wilde maken die aandacht besteedde aan deze problematiek. Daarbij stelden we gezamenlijk vast dat de problematiek zich niet tot Haarlem alleen beperkt. Veel gemeenten worstelen immers met het vinden van de juiste tactieken om met enige distantie en in breed overleg vast te stellen welke ruimtelijke koers gevaren moet worden. De podcasts en de daaruit voortgekomen publicatie hebben dus een Haarlemse signatuur, maar appelleren nadrukkelijk ook aan de verwachte herkenning en het generieke karakter van de hiermee herhaald opgeworpen kwestie van en vragen over het maken van ruimtelijke kwaliteit in de huidige stedelijke ontwikkeling van Nederland.

Om de opbrengsten van de serie gesprekken en daarmee het onderwerp vast te leggen en erop te kunnen reflecteren koerste ik tevens aan op het maken van een publicatie.

Ik vroeg JaapJan Berg om mee te werken aan deze opgave, enerzijds door zijn ruime kennis en ervaring met het vakgebied en anderzijds vanwege zijn kwaliteiten als schrijver.

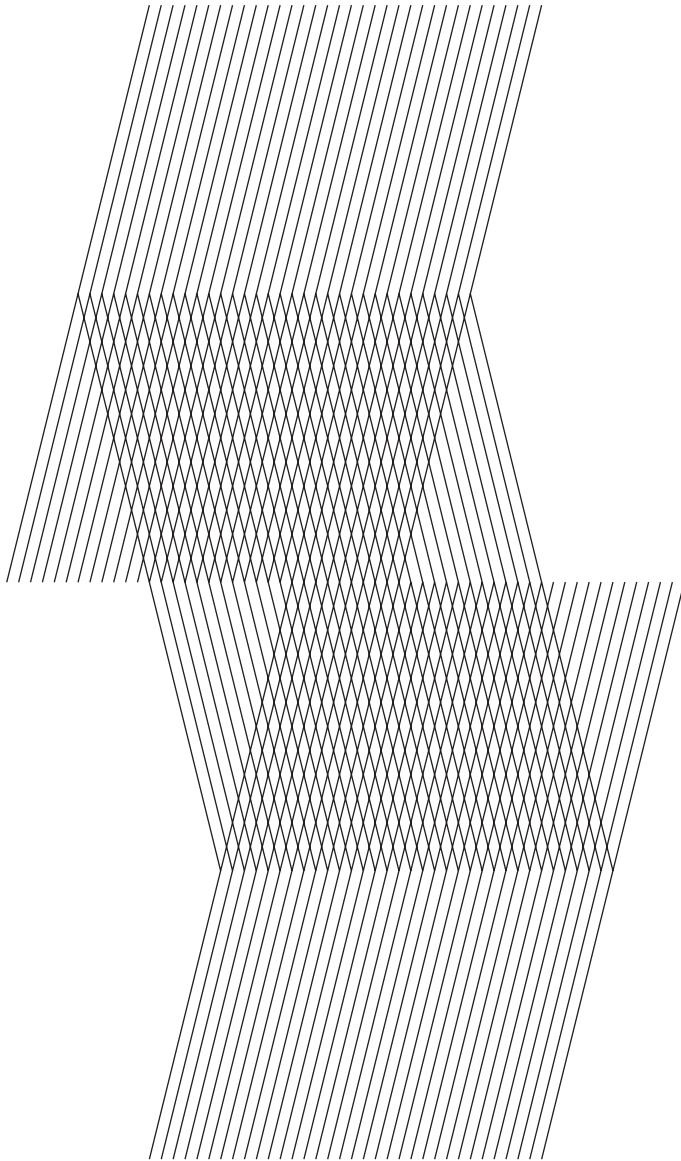
Samen formuleerden we het doel van de opgave en stelden een lijst met tien personen samen van wie we een oorspronkelijk en genuanceerd antwoord verwachtten op de vraag hoe men werkt aan ruimtelijke kwaliteit.

In Simon Franke – Trancity vonden we een enthousiaste en kritische uitgever die met zijn ruime ervaring in het vakgebied onze zoektocht wilde ondersteunen.

De titel van de gesprekkenreeks was aanvankelijk een werktitel, maar bleek hardnekkig zodat hij in de ondertitel van deze publicatie terugkeert. *Sturen op stadsarrangementen* heeft een essayistisch karakter gekregen en kan daarom gelezen worden als een pamflet. Het is, zo hopen wij, een document dat herkenning oproept maar vooral ook aanzet tot aanpassing, aanscherping én beweging in dit dossier.

Bij dit alles zijn we de gemeente Haarlem natuurlijk zeer erkentelijk voor het bieden van de mogelijkheid om de gesprekken te voeren en de publicatie te maken.

Willem Hein Schenk

Handvatten

De Haarlem Sessies vormen een verkenning naar de wijze waarop ruimtelijke kwaliteit, ook wel omgevingskwaliteit genoemd, tot stand komt. De verkenning is gedaan naar aanleiding van een verzoek van de gemeente Haarlem: 'Geef ons inzicht en verken mogelijke handvatten waarmee een lokaal stadsbestuur stedelijke arrangementen van maatschappelijke opgaven kan oppakken.' De onderliggende kwestie is hier in belangrijke mate de verwerking van ruimtelijke kwaliteit in het licht van de snel wijzigende of zelfs al schuivende condities als gevolg van nieuwe, urgente transitieopgaven. Met andere woorden, hoe kan een gemeentelijke overheid zich zodanig proactief positioneren en samenwerkingen met strategische partijen zoeken en aangaan, zodat de traditie van ruimtelijke kwaliteit op veerkrachtige wijze aangesloten blijft (of weer wordt) op de snel naderende toekomst?

Routes

De gestelde vraag is urgent, maar tegelijk ook lastig te beantwoorden. Een gewenst, eenduidig antwoord ligt vooralsnog buiten bereik. Daarbij is niet uit te sluiten dat de gedachte van één antwoord, concept of methode in de context van een steeds complexer wordende wereld inmiddels een achterhaald ideaal is. De contextuele maatschappij wordt immers steeds nadrukkelijker bepaald door een realiteit waarin almaar frequenter uit de heup wordt geschoten bij het vormen van beleid of reacties daarop.

Processen, ook in de ruimtelijke wereld, staan zo meer en meer onder druk van een toenemend ongeduldiger en ontevreden wordend en zich steeds directer (door middel van sociale media) uitend publiek. Een attitude die, niet verwonderlijk, ook in het bestuurlijk veld weerklinkt, in de vorm van het kopiëren van dan wel reageren op dat sentiment. In een dergelijk spanningsveld werkt het formuleren van te eenduidige oplossingen of

uitwegen uit een bepaalde crisis als olie op het vuur. Het is dus meer een kwestie van het vinden van een beweging in de juiste richting of het vinden van één of meer routes.

Die vaststelling vooraf leidde ook tot de gekozen opzet van het project De Haarlem Sessies. Door het voeren van gesprekken is geprobeerd om vanuit meerdere posities en met verschillende praktijkvoorbeelden een over- en inzicht in een aantal praktijken te schetsen. Praktijken die elk op hun eigen wijze het verwerklijken van ruimtelijke kwaliteit in bestaande en veranderende condities proberen te bereiken. Elk van de gesprekspartners streeft daarnaar, maar heeft ook steeds een ietwat andere positie en kijkt op de huidige status, knelpunten en de gewenste ontwikkelingen. Het project heeft zo vooral het karakter gekregen van een zoektocht naar condities waaronder ruimtelijke kwaliteit zou kunnen ontstaan. Daarbij zijn vragen aan de orde gekomen als: wie zijn en wat is er eigenlijk nodig voor het verwerklijken van ruimtelijke kwaliteit? Over welke ervaring en kennis dient men te beschikken? Waar gaat het goed, waar kan het beter en waar liggen knelpunten? Wat is de rol van de overheid, van de markt, van de ontwerper? Hoe worden burgers, bewoners en gebruikers eigenlijk betrokken? En waarom is het zo belangrijk om juist nu over dit onderwerp te spreken?

Slimmigheden

Bij aanvang van De Haarlem Sessies werd een aantal te verwachten doelen geformuleerd. Een daarvan was om verschillende werkwijzen, methoden en processen die in de praktijk voorkomen, beter in beeld te brengen. Ook waren de beide interviewers/ auteurs benieuwd naar de ervaringen en inzichten van de specifieke praktijken via de geïnterviewde personen. Daarnaast werd er ook gehoopt op inzichtgevende 'tricks & trucs'. Manieren, strategieën of simpelweg slimmigheden waarmee bepaalde processen een succes zijn geworden of kunnen worden. Maar ook in de betekenis van manieren of figuurlijke breekijzers om stroef

verlopende of zelfs vastzittende projecten en beleid weer vlot te trekken.

De praktijk van ruimtelijke kwaliteit is, naast de evidente waarde ervan, immers ook onderdeel van beleid, grotere bewegingen en organisaties en als zodanig business as usual; of zou dat moeten zijn. Want de aanleiding van de serie De Haarlem Sessies bleef natuurlijk ook steeds helder. En die werkelijkheid, positief of negatief gekleurd, beperkt zich bepaald niet tot de stad Haarlem alleen. Uit de gesprekken kwam nadrukkelijk het zicht naar voren op het vrij algemene, generieke karakter van de probleemstelling, opgaven en uitvoering van ruimtelijke kwaliteit. De kwestie manifesteert zich in alle delen van het land en op de verschillende schaalniveaus van ruimtelijk ontwerp en beleid. Ongeacht of het nu de praktijk van lokaal ruimtelijk beleid (Bas van der Pol, Bart van der Vossen), lokaal ruimtelijk ontwerp (Stijnie Lohof, Dorine van Hoogstraten), een ontwerper (Jan Peter Wingender, Eric Frijters), een ontwikkelaar (Ab van der Wiel, Rob van Kalmthout), van bewoners/burgers (Floor Ziegler) of landelijk/regionaal ruimtelijk beleid (Co Verdaas) betreft.

Geen drogbeeld

Een deel van de vooraf omgeschreven verwachtingen is bij de analyse en verwerking in deze publicatie niet verwerklijkt. Dat is natuurlijk niet geheel verwonderlijk. De combinatie van een majeure problematiek en een relatief klein aantal gesprekken kan daarvoor als reden worden aangevoerd. Dat de tien gesprekken ook enigszins beperkt werden door het format van een podcastuitzending van ongeveer een uur, was er mede debet aan. Anders gesteld, de tien nu gevoerde gesprekken smaken ook naar meer. Door de gesprekken zijn andere deelaspecten, -onderwerpen en partijen duidelijk(er) in beeld gekomen.

Zo zouden een vertegenwoordiger van een woningbouwcorporatie en/of wooncoöperatie, een landschapsarchitect, een (voormalig) rijksadviseur

of een lokale, regionale en/of landelijke bestuurder of politicus zeker niet misstaan in het huidige rijtje. Daarnaast zijn er per schaalniveau van een opgave nog meer belanghebbende partijen en personen in beeld te brengen. Dat perspectief lonkt dus, maar is binnen het huidige kader van het project niet verder opgepakt.

Wel hebben de tien gesprekken onverwachte en deels opvallend duidelijke aanwijzingen en inzichten voortgebracht. Een van de belangrijkste is wel dat de zoektocht naar en wens voor een opnieuw te laden ruimtelijke kwaliteit niet een idee-fixe of drogbeeld is gebleken. Bij elk van de gesprekken klonk, in meer of mindere mate, een duidelijke ambitie en behoefte door voor het koers houden op deze conditie. Van een tanend geloof of zelfs pleidooi voor een afscheid van deze traditie was geenszins sprake. Ook de steeds luider klinkende roep (in de media en politiek) om van een bepaalde verkennende en/of onderzoekende modus zo snel als mogelijk over te stappen op een uitvoerende modus, lijkt geen effect te hebben op de onderkende noodzakelijkheid en toegevoegde waarde van ruimtelijke (ontwerp)kwaliteit.

Dat is vooralsnog een optimistisch stemmende waarneming. Want het hervonden elan en het geloof in de zegeningen van een nadrukkelijker aangestuurd ruimtelijk beleid, bij voorkeur onder een striktere regie door een ministerie in Den Haag, is nog maar pril. De weg omhoog of weg van de voorafgaande, figuurlijke droogte met een te ver doorgesloten decentralisatie en alle gevolgen van dien, ligt immers nog vers in het geheugen. Het door het vorige kabinet op het schild gehesen landelijke ruimtelijkeordeningsbeleid (met een minister, beleidsdoelen, Omgevingswet en een aanstaande Nota Ruimte) kan ook zomaar heel snel weer onttakeld worden.

Een onderliggende intentie van De Haarlem Sessies komt daarmee ook naar boven. Namelijk het delen van de visies en expertise van de tien professionals als een (gehoopt) aanstekelijk bewijs van een doordachte en overtuigende uitoefening van een bepaalde beroepspraktijk, variërend van besturen, managen, ontwikkelen, ontwerpen tot organiseren

van deelaspecten van ruimtelijke kwaliteit op verschillende schaalniveaus en qua omvang.

Pleidooi

Ook zijn het waargenomen geloof en vertrouwen positief stemmend, omdat de omvang en impact van de huidige, urgente opgaven natuurlijk niet onaanzienlijk zijn. En dat in een land dat onverminderd over schaarse ruimte beschikt en zich (wellicht nog wat meer dan andere landen) dient te beraden op een duurzaam traject naar zijn toekomst. Zaken als energietransitie, verduurzaming en circulair bouwen zijn daarin omvangrijke en complexe opgaven die zomaar en uitsluitend met een no-nonsense methodiek te lijf zouden kunnen worden gegaan. Een methodiek en achterliggende mentaliteit waarbij, voor de goede orde, de zorgvuldigheid en nauwkeurigheid van goed ontworpen en geregelde ruimtelijke kwaliteit vrij eenvoudig als een hinderpaal gezien zouden kunnen worden.

Het prijzen en voortdurend onderbouwen en (soms) uitbouwen en aanscherpen van methoden en tactieken die naar ruimtelijke kwaliteit leiden en die kunnen schragen, is een opgave die voelbaar is bij De Haarlem Sessies, maar zich ook verder dient uit te strekken. De Haarlem Sessies is in dat licht dus, naast een inkijk in verschillende praktijken, ook als een pleidooi te beluisteren en te lezen.

Bedreigingen

Verder is duidelijk geworden dat de aanvankelijke aanleiding voor de gesprekken klopt. De diverse maatschappelijke, en inmiddels ook toenemend politieke, ontwikkelingen die steeds dringender om antwoorden vragen, brengen gemeenten ertoe hun processen te willen herzien (Van der Vossen). Want het is op vele niveaus en plekken duidelijk dat reguliere processen (al of niet gericht op ruimtelijke kwaliteit) steeds vaker vastlopen of ontoereikend zijn. Daar is een combinatie van

veranderende (maatschappelijke) omstandigheden alsook gewijzigde (complexe) opgaven en te ingewikkelde ambtelijke en uitvoeringsprocessen debet aan. Ook hier dreigt het gevaar dat deze gegroeide ineffectiviteit leidt tot shortcuts in beleidstrajecten of het doorschuiven van opgaven naar (commerciële) marktpartijen. Keuzes die aanvankelijk kunnen leiden tot een schijnbaar opluchtende uitweg uit een impasse, maar die niet zelden ten koste gaan van zorgvuldigheid of een op juiste wijze afgewogen plantraject.

Zo gesteld vormen bepaalde urgenties in de ruimtelijke (her)ordering van ons land wel degelijk een vorm van bedreiging voor zorgvuldige plan- en ontwerpprocessen en een goed uitgebalanceerde ruimtelijke kwaliteit. Ook past het hier om de uitslag en uitwerking van de recente Tweede Kamerverkiezingen (november 2023) en de mogelijke gevolgen daarvan voor het denken en handelen op ruimtelijk beleid en handelen te noemen. Het uitzenden van de podcastserie en het uitbrengen van een publicatie van De Haarlem Sessies zullen hierdoor ook onder een ander gesternte plaatsvinden dan dat er bij de start van het project nog was.

Lokale focus

De voorbeelden van beleid en processen die aan de orde zijn gekomen, hebben met elkaar gemeen dat ze veelal worden ingezet ten behoeve van een samenhangende ruimtelijke en programmatische visie op een stad of gebied. Zo heeft de reeks gesprekken, en passant, ook een aantal maatschappelijke kwesties die momenteel spelen in het ruimtelijk domein in een spotlight geplaatst. Denk aan de te wijzigen organisatie en inrichting van processen die tot ruimtelijke kwaliteit moeten leiden. Er is sprake van een duidelijke herschikking en nieuwe configuratie van (het verbreden van) het aantal te betrekken partijen en een duidelijke beweging van onderop (Frijters, Ziegler). Dat gemeenten onverminderd menen dat marktpartijen hen werk uit handen kunnen nemen

en dat adequaat management als het medicijn tegen vastgelopen processen gezien wordt, vormde een rode draad in alle gesprekken. Het beeld uit het merendeel van de gesprekken is dat lokale overheden weliswaar kennis hebben genomen van het alternatief voor het eerste punt, maar dit nog niet altijd omarmen. Het bewustzijn en de acceptatie van een hernieuwde rol van de lokale overheid als regisseur en aanjager van een mogelijke kwaliteitssprong in het ruimtelijk domein worden vaak gehinderd door juridische belemmeringen, onvoldoende over- en inzicht, vastgeroeste methoden, een tekort aan consistentie, langerdurende visie én een tekortschietende mate van denk- en doekracht onder ambtenaren. Dit neemt niet weg dat veel instrumenten goed werken en ingezet worden, zoals omgevingsvisies en coalitieakkoorden. De kwaliteit van de uitvoering van al deze ambities laat echter te vaak wat te wensen over. In de gesprekken komen eveneens antwoorden voorbij over hoe in langdurige processen ambities overeind kunnen blijven en de betrokkenheid niet verwatert.

Aanpassen

Ondanks dat de aanleiding voor het project een lokaal-politiek/bestuurlijke aanleiding kent, ligt de bal of schuldvraag in dit spel bepaald niet uitsluitend bij gemeenten of andere overheden. Ook andere spelers in het veld zullen zich moeten aanpassen en tot (andere) acties moeten overgaan. Een goed voorbeeld is de betrokkenheid of mobilisatie van bewoners en/of burgers. Het betrekken van bewoners/burgers is overigens wel een essentiële en noodzakelijke opgave en verantwoordelijkheid van de overheid. De praktijk van een breed gedragen gebieds-ontwikkeling of de inzet van ontwerpend onderzoek met bijdragen van veel verschillende partijen laat die betrokkenheid steeds vaker zien (Lohof). De betrokkenheid is ook essentieel voor het draagvlak dat steeds vaker nodig blijkt te zijn naarmate de opgaven én de mogelijke oplossingen complexer

en minder eenduidig worden. Hier kunnen de discussies over het zoeken van oplossingen bij het stikstofdossier of de herinrichting van het landelijk gebied als gevolg van ruimteclaims voor natuurontwikkeling of duurzame energieopwekking als voorbeeld genoemd worden.

Gemeenschappen

Maar de betrokkenheid betreft eveneens de wijze waarop burgers de vrijheid krijgen en durven nemen in dit soort processen. Het alleen met een kritische en beschuldigende vinger wijzen naar de overheid of het ambtelijk apparaat is niet constructief en werkt demotiverend. Uit het gesprek met Ziegler komt dit heel goed naar voren. Naast bestuurders en ambtenaren die beschikken over een sterke drijfveer en visie waarmee opgaven, ook de lastige, aangepakt durven te worden, kan de kracht van gemeenschappen veel meer benut en aangeboord worden.

In plaats van het denken en handelen in contrasten tussen overheid en burger of in de rol van de burger als draagvlak onder beleid, kunnen gemeenschappen nadrukkelijk naast (parallel aan) bestaande processen ingezet worden. Het gaat daarbij in belangrijke mate om de erkenning en inzet van gemeenschappen (zoals van gegroepeerde burgers) als een gelijkwaardige kracht in de bijdrage aan maatschappelijke opgaven (zie ook de recente publicatie van Floor Ziegler en Teun Gautier, *Een wereld van gemeenschappen* (2023)).

Begeestering

Uit het gesprek met Ziegler komt ook naar voren hoe belangrijk en waardevol een bepaalde mate van begeestering en overtuiging in een aanpak is. Het zijn ingrediënten die een onwenselijke verharding van standpunten of verkramping in het managen van processen kunnen tegengaan of (daarnaast) als wenkend alternatief kunnen fungeren. Die overtuiging en koers is eveneens zichtbaar

geworden bij een aantal andere gesprekspartners. Het denken en handelen vanuit het geloof in mogelijke verandering en de overtuiging in te verbeteren condities bindt een deel van de geïnterviewde professionals van De Haarlem Sessies dus zeker ook.

Dit komt tot uiting in het geloven in en het in de praktijk testen van open processen waar steeds meer belangen en urgente opgaven samenkomen in een tot de verbeelding sprekende ruimtelijke en programmatische oplossing (Frijters). Maar, bijvoorbeeld, eveneens in bestuurlijke inspanningen om ruimtelijke opgaven te verkennen vanuit de overtuiging dat betrokkenen elkaar inzicht dienen te gunnen in bepaalde kwesties. Alleen zo kan voldoende denk- en veranderruimte ontstaan waarin (mede dankzij ontwerp- en onderzoek) nieuwe, noodzakelijke opgaven en typologieën bedacht en vervolgens uitgewerkt kunnen worden (Van der Pol).

Thema's

Dat bij de tien gesprekken steeds een lokaal schaalniveau als referentiepunt fungeerde, heeft tot dankbaar vergelijkingsmateriaal geleid. De verschillende geïnterviewde personen hebben daardoor aandachtspunten benoemd die herkenbaar zijn en terugkerend zijn. De belangrijkste en terugkerende onderwerpen en thema's zijn bij de uitwerking van de verschillende hoofdstukken van de publicatie verwerkt. Bij alle positie-hoofdstukken zijn een geselecteerd aantal thema's benoemd die als een soort lemma's door de hoofdstukken heen fungeren.

Deze lijst omvat alle thema's die genoemd zijn (op alfabetische volgorde): ambtelijke aanpak en regie van processen, circulariteit, coöperaties, creativiteit als conditie, democratische toetsing ruimtelijke ontwikkeling, dialoog, ecologie en biodiversiteit, economie en werklandschappen, eigenaarschap, energietransitie en -gebruik, gelaagde stad, gemeenschappen, input en betrokkenheid burgers, juridische begeleiding,

klimaatadaptatie, marktwerking, meerstemmigheid, metabolisme van de stad, mobiliteit en infrastructuur, nationaal ruimtelijk beleid, 'nieuwe' spelers, Omgevingswet, ontwikkel- en schaalniveaus van ruimtelijke kwaliteit, partnerschap, politiek en burgerparticipatie, private stakeholders, regionale samenwerkingsverbanden, rolverdeling, samenwerking, stadmaken, sturende rijksoverheid, terugkeer van de publieke sector, veerkrachtige stad, verantwoordelijkheid en opwaardering publiek opdrachtgeverschap, verdichting steden en dorpen, vergroening en natuur, verhalen en verbeelding, wijk- en buurtontwikkeling, wijkgerichte aanpak.

Zes posities

01 Lokaal ruimtelijk beleid

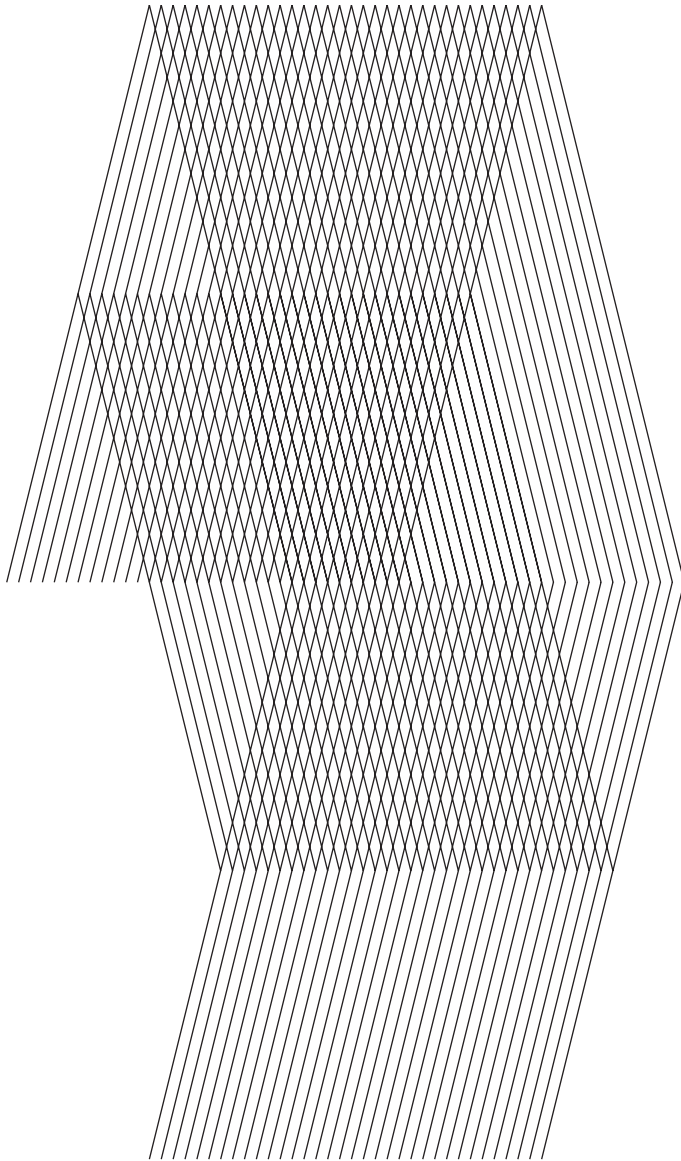
02 Lokaal ruimtelijk ontwerp

03 Ontwerper

04 Ontwikkelaar

05 Bewoners/burgers

06 Landelijk/regionaal ruimtelijk beleid

Ambtelijke aanpak en regie van processen, circulariteit, democratische toetsing ruimtelijke ontwikkeling, ecologie en biodiversiteit, economie en werklandschappen, energietransitie en -gebruik, juridische begeleiding, klimaatadaptatie, marktwerking, mobiliteit en infrastructuur, 'nieuwe' spelers, ontwikkel- en schaalniveaus van ruimtelijke kwaliteit, politiek en burgerparticipatie, rolverdeling, verdichting steden en dorpen, vergroening en natuur

Als wethouder van Tilburg is Bas van der Pol trots op de huidige stedelijke koers en geboekte resultaten van het ruimtelijk beleid. Onder andere door goed gekozen architectonische accenten in de stad ('archipunctuur') en over een langere periode consistent uitgevoerd beleid staat Tilburg nu goed op de kaart. Het karakter van de stad is in het verleden nog wel eens omschreven als gefragmenteerd. Door zorgvuldige en relatief bescheiden ingrepen met stedenbouw en architectuur, die aansluiten bij een specifieke plek en omgeving, is gewerkt aan het zorgvuldig repareren en verbeteren van het stedelijk weefsel. De idee van losse speldenprikken, die een soort incidenten zou kunnen impliceren, heeft daarop een positief effect door de zorgvuldigheid waarmee ze zijn uitgevoerd en de lange adem van beleid dat de ingrepen schraagt. Van der Pol benadrukt daarbij ook het niet te onderschatten effect en de waarde van tijd: 'Hier is echt gedurende langere tijd stad gemaakt.'

Ook stedenbouwkundige Riek Bakker prees de stedelijke ontwikkelingen in Tilburg al eerder als voorbeeldstellend voor de wijze waarop is voortgebouwd op bepaalde karakteristieken van de stad en aspecten van een stedelijke traditie. Vanuit die insteek en consistentie was zij als supervisor en voorzitter van het kwaliteitsteam doorslaggevend bij de ontwikkeling van de Piushaven. Dit project wordt als voorbeeldproject geroemd, omdat gebiedsontwikkeling er is toegepast als een continu proces van samenwerken, afstemmen en vertrouwen tussen gemeente, projectontwikkelaars, ondernemers en bewoners. Het koersvast te werk gaan en het niet noemenswaardig wijzigen van de belangrijkste hoofdlijnen heeft hier, maar ook elders in de stad, een gunstig effect gehad.

Het vermijden van grilligheid en wispelturigheid zorgt natuurlijk ook voor een navolgbare en controleerbare logica en dus voor vertrouwen bij burgers en externe partijen met wie samengewerkt wordt. Die consistentie neemt overigens niet weg dat een lokale overheid haar focus moet kunnen bijstellen en nieuwe prioriteiten moet kunnen vastleggen. Een gijzeling door consistentie kan funest zijn voor noodzakelijke vernieuwing.

Van der Pol: 'Het is dus een voortdurende vraag of je wat meer naar de consistentie moet neigen en die moet volhouden of dat toch de bakens verzet dienen te worden en je gaat interveniëren. Want je wilt in alle gevallen een ruimtelijke inclusie behouden. Dus zo ontwerpen dat iedereen aangesloten en verbonden blijft. Die vorm van sociale duurzaamheid is natuurlijk erg belangrijk voor het draagvlak voor je beleid.'

Bij het koershouden en daadkracht tonen door de overheid helpt het om bestand te zijn tegen de gejaagdheid van de samenleving of de gesel van steeds nieuwe trends. Het direct en bijna impulsief reageren op trends en bevestigingen is bijna ondoenlijk met een relatief trage en logge entiteit die een stad ook is. 'Sommige opgaven bestaan bovendien al langer dan een hype doet vermoeden. Zo iets als "gezonde stedelijkheid" was natuurlijk al leidend bij het opstellen van de Woningwet in

1901, weliswaar niet onder die noemer.' Van der Pol waakt dus ook voor het te ver vooruitlopen op de actualiteit en realiteit van het moment. Wil je de ruimtelijke kwaliteit van je stad aarding laten houden, dan zijn te grootse vergezichten dus niet per definitie wenselijk. De neiging tot zweven sluimert altijd. Dat sluit een visie naar de toekomst echter niet uit. Maar er moet altijd het besef van scherpte in de uitvoering zijn. 'Het maken van een omgevingsvisie is het spiegelen van een toekomstbeeld. Het is beleid dat voortkomt uit nieuwsgierigheid naar de toekomst. Maar het gaat ook om een cultuur van ontwerpen en bouwen die in lijn is met een langere ontwikkeling van tactische keuzes.'

Het is dus zaak een verbinding tussen ontwikkelingen die hun oorsprong in het verleden hebben en die in de toekomst liggen, tot stand te brengen. En die verbinding vindt in het nu, in het heden plaats. Het is een continuïteit in ruimtelijk beleid en een vorm van vertrouwen in de juistheid van beslissingen, die soms onder een ander gesternte plaatsvonden. Deze waarden overstijgen de kortere termijnen van gekozen bestuurders en de betrokkenheid van leidende ambtenaren in tijd en hun moment van bijdrage. Van der Pol hint hiermee op een vorm van bescheidenheid en relativering van de bijdrage van individuen, zoals wethouders en ambtenaren, afgezet tegen het veel langere bestaan van een stad.

Eenzelfde relativering plaatst hij bij mogelijke pretenties van de overheid op een ander vlak.

Van der Pol: 'Een overheid moet actief en vooral assertief zijn, zonder de pretentie het allemaal beter te weten. Het accent ligt daarbij niet zozeer op het regie nemen, maar meer op het samen doen.' Op zo gelijkwaardig mogelijke wijze samenwerken dus met burgers, marktpartijen, ontwerpers en anderen. Om tot een gedragen ruimtelijke kwaliteit te komen moet de overheid creatief willen en kunnen opereren in samenspraak met veel partijen en tegelijkertijd zelf het initiatief durven nemen. Van der Pol doelt op een wenselijke ontwikkeling van een faciliterende naar een meer navigerende overheid. Daarbij vormt het begrip nieuwsgierigheid

een belangrijke incentive. Nieuwsgierigheid is in het algemeen natuurlijk een motor voor onderzoek en analyse, het helpt verder om soms onwenselijk routinematig handelen te voorkomen, maar is ook een compensatie tegen de dreigende juridisering van de wereld van ruimtelijke kwaliteit.

De taaiheid van die juridisering, in combinatie met systeembenken van de overheid, doet de creativiteit en nieuwsgierigheid doorgaans geen goed. Nieuwsgierigheid staat echter aan de basis van verbeelding en onderzoek naar wat mogelijk kan zijn. Van der Pol: 'Die ruimte voor nieuwsgierigheid, en dus voor onderzoek naar ruimtelijke en sociale condities aangevuld met ontwerpend onderzoek, is cruciaal als je nuttige ruimtelijk-maatschappelijke opgaven wil gaan omzetten in acties.' Het is en blijft een zoeken naar een complex en precair evenwicht tussen het erkennen van toetsing en betrouwbaarheid (juridisering) en het vinden en benutten van speelruimte voor onderzoek door de overheid.

Hoe lastig die balans te bereiken is, schetst Van der Pol met een verwijzing naar het organiseren van participatie op verschillende schaalniveaus van projecten die bijdragen aan een breed gedragen en uitvoerbare ruimtelijke kwaliteit. Participatie is op projectniveau goed te organiseren. De complexiteit is daar relatief beperkt. Maar op het niveau van gebiedsontwikkeling of een hele stad wordt het bijna ondoenlijk. Dus zelfs met een erkenning van nieuwsgierigheid en van speelruimte om tot een betere ruimtelijke kwaliteit te komen, gooit de complexe werkelijkheid vooralsnog vaak roet in het eten.

Toch is Van der Pol hoopvol. Er is immers veel kennis en ervaring aanwezig, zowel binnen als buiten de gemeentelijke organisatie. 'Het gaat om het goed in positie brengen van die kennis en de goede mensen met een ziel voor stad en publieke zaak én die de wil hebben om integraal samen te werken.' Wanneer daarbij de ruimte voor en positionering van het ontwerp, ontwerpend onderzoek en ontwerpers nog groter zou kunnen worden en eerder ingezet wordt, kan de kracht van de verbeelding nog invloedrijker worden.

In Vlaanderen kunnen we met de Open Oproep zien waartoe dit kan leiden. Dit instrument wordt daar sinds 2000 door de Vlaamse Bouwmeester met succes ingezet. Het uitgangspunt van deze selectieprocedure voor publieke opdrachten (architectuur, stedenbouw, landschapsinrichting, publieke ruimte en infrastructuur) is om een ontwerper te vinden met wie de opdrachtgever in een dialoog kan bouwen. Het is een vernieuwende manier van selecteren en onderhandelen, waarbij verschillende ontwerpteams aan de slag gaan met de opgave. Gevolgd door hun reflectie op de opdracht en discussie met de publieke opdrachtgever om uiteindelijk tot een goed gewogen keuze te kunnen komen. Van der Pol: 'We zijn hier in Nederland nog te weinig onze toekomst aan het verkennen door middel van verbeeldingskracht. Ontwerp kan echt een sterk perspectief vormen op hoe we willen wonen en werken.'

De toelichting op de ruimtelijke praktijk en strategieën van een grote stad als Utrecht door Bart van der Vossen is in meerdere opzichten waardevol. Dat betreft in de eerste plaats de wijze waarop deze stad op diverse schaalniveaus, met diverse visiedocumenten én (niet onbelangrijk) met afdoende en capabele mankracht werkt aan het verwezenlijken van haar ambities. Daarbij wordt de verwevenheid tussen de ontwikkeling op een groter schaalniveau van ruimtelijke ontwikkelingen en die in binnenstedelijke gebieden nauwlettend gekoesterd. Zo worden een vitale connectie tussen de gehele stad, de verbindingen met de regio en de ontwikkeling op het niveau van een wijk of buurt steeds gemonitord. Dit om te voorkomen dat processen langs of naast elkaar gaan lopen. Maar ook om onnodige doublures in programma op verschillende locaties in het stedelijk netwerk te voorkomen. Zulke 'onnodige' en te vermijden kwesties zijn doorgaans ook niet bevorderlijk voor het vergroten of handhaven van draagvlak onder bewoners en burgers. Al snel kan dan immers de verwijtende conclusie van geldverspilling of slecht bestuur gaan rondzingen.

Dat verwijt zou niet op zijn plaats zijn. Zeer tot genoegen van Van der Vossen beschikt en werkt de gemeente met een door de gemeenteraad vastgestelde Ruimtelijke Strategie Utrecht. Dit is een koersdocument dat de hele stad betreft en qua schaal nog boven de verschillende omgevingsvisies staat die deelgebieden betreffen. In het document zijn alle belangrijke ruimtelijk-fysieke aandachtspunten opgenomen, variërend van de verdichting van de bestaande stad tot uitgangspunten en ontwikkelrichtingen voor groene gebieden als parken en zomen, alsmede grotere groenstructuren.

Met het koersdocument staan de belangrijkste piketpalen en ontwikkelscenario's vast, maar voor de uitwerking en de voeding van de omgevingsvisies is op structuurplanniveau nog voortdurend onderzoek nodig, om de nauwkeurigheid van de ruimtelijke ontwerpen verder te vergroten.

Dit type onderzoek vormt inmiddels een meer structureel onderdeel van procedures. Het gaat dan bijvoorbeeld om onderzoek naar bepaalde ambities op het gebied van mobiliteit, klimaatadaptatie of energietransitie of naar het aanleggen van landschappen om te voorzien in de recreatieruimte voor de verdichtende stad.

Voor Van der Vossen is het overduidelijk dat het bij elkaar brengen van al deze ambities en agenda's alleen maar door integrerende disciplines als stedenbouw of planologie kan plaatsvinden. 'De onderzoekskracht daarvan moet eigenlijk continu gepropageerd en benut worden in het werken aan de stad en in het gemeentelijk apparaat', aldus Van der Vossen. Wel maken deze specialisten inmiddels deel uit van projectteams waarin meer adviseurs zitting hebben. Dat is een correctie op het inmiddels lang achterhaalde beeld van de alwetende, superieure ontwerper van het type Le Corbusier of Van Eesteren. Het is voor Van der Vossen belangrijk dat het debat over de stad zo door velen en niet uitsluitend door stedenbouwers gevoerd moet worden. Ook omdat het werken aan de stad en ruimtelijke kwaliteit inmiddels gaat over veel nieuwe opgaven en verantwoordelijkheden, zoals een gezonde leefomgeving, duurzaamheid,

klimaatbestendigheid en sociaal-ruimtelijke inclusiviteit. De regie op de ruimte is daarmee nu veel complexer dan voorheen. Niet alleen vanwege de opgaven die bij de start van een proces geformuleerd worden. Maar ook door het continue proces van ontwerpen, onderzoeken en tot uitvoering brengen dat daarop volgt en dus een inherent onderdeel van de procesgang is. Bovendien is ook een stad als Utrecht genoodzaakt om voortdurend keuzes te maken of te reageren op (externe) ontwikkelingen. Deze geïntensifieerde stedelijke sturing is niet zelden lastig of ligt politiek gevoelig, maar kan veel profijt hebben van doorlopend onderzoek. Van der Vossen: 'Om te weten wat je wilt en om keuzes te kunnen maken heb je gewoon onderzoek nodig. Wij stellen onszelf ook regelmatig en noodzakelijk de vraag of bepaald beleid wel uitvoerbaar is. Die realitycheck is belangrijk om de verbinding met het uiteindelijke werkveld niet te verliezen. Zo voorkom je een te grote stapeling van beleid; die je dan ook weer moet verantwoorden aan bestuurders.'

Volgens Van der Vossen is die overmaat aan en stapeling van beleid wel een probleem geworden en ook een teken van deze tijd. Hij duidt daarbij op zowel de omvang van het aantal beleidsstukken als de complexiteit die erdoor veroorzaakt wordt. 'We zijn heel goed in het maken van plannen en beleid, maar de uitvoerbaarheid is niet zelden complex. Er zijn dan te veel eisen of sturende restricties rond de plannen opgestapeld.' Dat is voor het functioneren van de gemeenten problematisch, laat staan voor een gemiddelde bouwer die zo door de bomen het bos niet meer ziet. Het komt, volgens Van der Vossen, steeds weer neer op de vraag en afweging of de groei van de stad in balans is.

Niet voor niets werd hier in een van de snelst groeiende steden van het land in 2021 het monitoring instrument de 'Utrechtse Barcode' geïntroduceerd. Het is een soort maatstaf voor stedelijkheid. Het omvat wonen, werken, infrastructuur en groenontwikkeling en laat zien op welke manier de gemeente de ruimte van de stad wil inrichten. De monitor helpt om te midden van de verschillende gebieds- en wijkontwikkelingen de

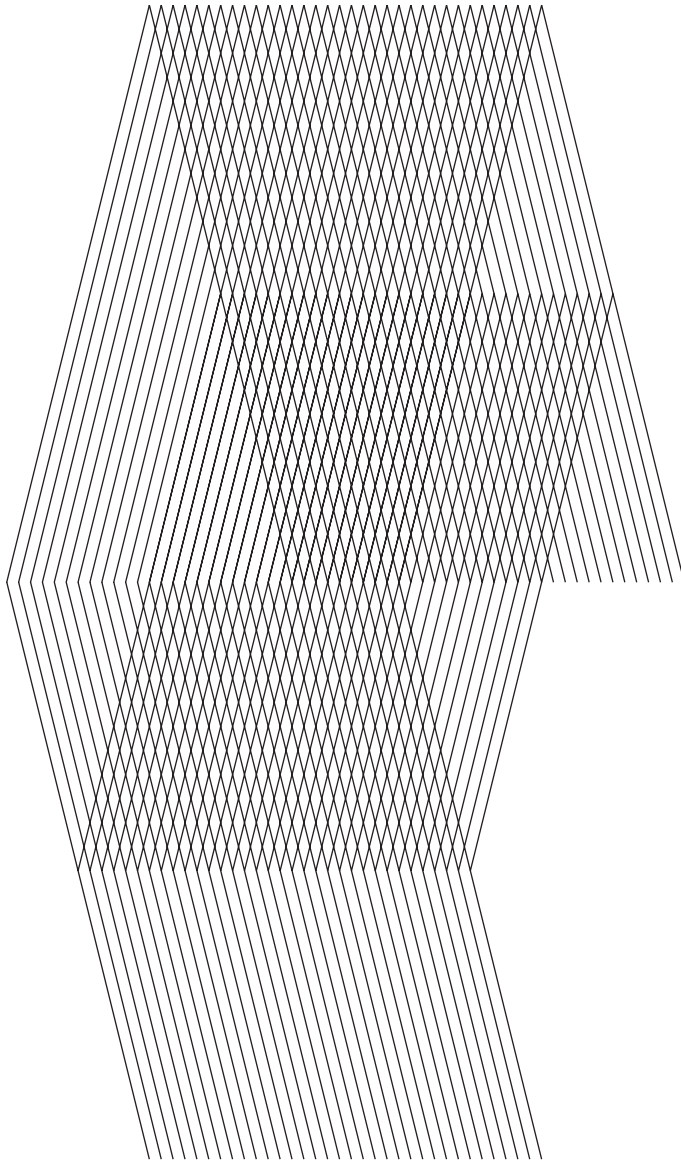
stedelijke omgeving leefbaar te kunnen houden. Het schept overzicht en inzicht in de voortschrijdende stedelijke verwevenheid, transformatie en groei en moet bijdragen aan een zorgvuldiger verstedelijking. Het verantwoord, in balans en goed in verbinding met veel belanghebbenden laten groeien en verdichten van een stad met voldoende ruimtelijke kwaliteit staat ook aan de basis van een nieuwe stedenbouwkundige visie voor Utrecht die in de maak is. Het is een vanzelfsprekende stap om ontwikkelingen in het ruimtelijk domein te kunnen sturen en is nodig voor het voortgaande gesprek over de wenselijkheid en de vorm van stedelijke groei. Het wordt een dankbaar document voor de gesprekken die de gemeente voert met marktpartijen over bijvoorbeeld grondposities en hoogbouw. Ook dit zal wederom een product van het geprezen doorlopend onderzoek zijn. Van der Vossen: 'Het is wederom een vorm van toetsing om te kijken of alle plannen, thema's en beleidsvoornemens inderdaad gaan leiden tot een aantrekkelijke en leefbare stad.' Van der Vossen mijmert tegen deze achtergrond van een doorlopende onderzoeksagenda voorzichtig over mogelijke, volgende stappen: het jaarlijks en openbaar verantwoording afleggen over en tevens toelichten van die agenda en daarmee vervolgens weer het debat en de kennis over ruimtelijke kwaliteit voeden en inspireren.

Bas van der Pol is wethouder stedelijke ontwikkeling en economie van Tilburg. Voordat hij enkele jaren geleden als wethouder aantrad, was hij actief als programmamaker en directeur van het Architectuur Instituut Rotterdam (AIR). Door die achtergrond heeft Van der Pol een op ervaring gestoelde en tevens uitgesproken mening over de wijze waarop de lokale overheid kan bijdragen aan de omgevingskwaliteit van een stad. Zijn bijdrage concentreert zich op de vaardigheden, kennis en processen die wezenlijk zijn voor de ruimtelijke ontwikkeling van de stad Tilburg. Die criteria gelden

evengoed voor andere, vergelijkbare middelgrote steden in Nederland. Daarbij is visie onontbeerlijk, maar ook politieke lenigheid en een goed oog en oor voor schuivende ontwikkelingen, belangen en opgaven op verschillende schaalniveaus. Het sturen en aansturen daarvan komt neer op een combinatie van de kunst van het ambtelijke puzzelen en politiek schaken.

Bart van der Vossen is sinds 2021 directeur Ruimte bij de gemeente Utrecht. Opgeleid als architect, was hij voorheen lange tijd verbonden aan Rijnboutt, een bureau voor architectuur, stedenbouw en strategie in Amsterdam. Zijn huidige werkzaamheden en verantwoordelijkheden voor de ruimtelijke kwaliteit op stedelijk én regionaal niveau sluiten goed aan bij eerder opgedane ervaring en inzichten. Het past ook bij zijn al langer aanwezige interesse en ambitie om het ontwerp in te zetten voor een veel breder maatschappelijk doel. De gemeente Utrecht werkt op diverse schaalniveaus en met diverse beleidsdocumenten en veel mankracht aan het verwezenlijken van haar ambities voor ruimtelijke kwaliteit. Daarbij spelen het besef van de verwevenheid tussen de ontwikkeling van de stad en de verbindingen met de regio een duidelijke rol. Ook wordt nadrukkelijk ingezet op veel en continu (ontwerpend) onderzoek om condities te verkennen, te analyseren en te wegen.

Ambtelijke aanpak en regie van processen, circulariteit, dialoog, ecologie en biodiversiteit, energietransitie en -gebruik, input en betrokkenheid burgers, klimaatadaptatie, marktwerking, Omgevingswet, ontwikkel- en schaalniveaus van ruimtelijke kwaliteit, politiek en burgerparticipatie, rolverdeling, wijkgerichte aanpak

Alle gesprekken die gevoerd zijn in het kader van De Haarlem Sessies, raken aan de centrale vraag van de reeks: hoe kan een gemeentelijke overheid zich proactief positioneren en samenwerkingen met strategische partijen aangaan, zodat de traditie van ruimtelijke kwaliteit aangesloten blijft op de toekomst? Sommige gesprekken cirkelen om deze kern heen en leggen andere accenten. In andere gevallen gaat het nadrukkelijk om die lokale conditie en de rol van de gemeente. De gesprekken met respectievelijk Dorine van Hoogstraten, adjunct-directeur van MOOI Noord-Holland en voorzitter van de Adviescommissie Omgevingskwaliteit van de gemeente Haarlem, en met Stijn Lohof, senior stedenbouwkundige bij de gemeente Rotterdam, gaan direct in op die lokale schaal.

Van Hoogstraten bevindt zich vanuit haar positie in een zeer belangrijke en spannende transitiefase waar het de advisering over ruimtelijke kwaliteit betreft. Met de invoering van de Omgevingswet veranderen namelijk veel zaken omtrent de wijze waarop vergunningsaanvragen voor nieuwe ruimtelijke plannen tot stand komen. Een belangrijk aandachtspunt in de nieuwe wet is de grotere rol van participatie door burgers. Gemeenten, maar

bijvoorbeeld ook waterschappen, moeten omwonenden, bedrijven en organisaties directer dan voorheen gaan betrekken bij plannen. Ook moet bij definitieve plannen worden vermeld welke partijen advies gaven én wat het resultaat daarvan is. Participatie krijgt dus een bredere en duidelijkere positie en wordt ook eerder ingezet. Van Hoogstraten: ‘Het verschil met de werkwijze tot nu toe is duidelijk. De oude manier van werken kwam ook voort uit een andere tijd. Daarin keek de samenleving toch wat anders naar het verschil tussen vakmensen en burgers, bewoners. De vanzelfsprekendheid van personen die verstand hadden van architectuur en stedenbouw was een stuk groter.’

De ontwikkeling rond de nieuwe Omgevingswet volgt natuurlijk een trend die ook in andere delen van de samenleving zichtbaar is. Het publiek wordt mondiger en heeft soms ook minder goede ervaringen met besluiten die achter de spreekwoordelijke gesloten deuren genomen zijn. Daarbij is er zeker ook sprake van enige frustratie op het gebied van participatie. Soms hebben bewoners argwaan over het daadwerkelijk meenemen van hun inbreng en meningen. Niet zelden gaven die processen dan het gevoel dat het alleen voor de bühne was. ‘We moeten weggkomen van de idee van afvinklijstjes. Kwaliteit kun je niet afvinken, het moet voortkomen uit een voortgaand gesprek, tussen allerlei partijen’, aldus Van Hoogstraten. Dit soort plooiën moeten nu gladgestreken worden, waarbij Van Hoogstraten wel hoopt dat het beter afstemmen niet te veel in een langere looptijd van het proces doorschiet.

Van Hoogstraten benadrukt dat een aanpassing als gevolg van verschuivingen in de samenleving goed, maar zeker niet uniek is. In onze geschiedenis zijn meerdere voorbeelden van een veranderende wisselwerking tussen plannenmaken en kwaliteitsbeoordeling aanwijsbaar. Van Hoogstraten noemt een voorbeeld dicht bij huis. MOOI Noord-Holland zelf kent zijn oorsprong in de watersnoodramp van 1916, toen grote delen van het gebied rond Broek in Waterland en Monnickendam overstroomden. Bij de

wederopbouw roerden Amsterdamse architecten zich vanwege hun bedenkingen over de kwaliteit van de nieuwbouw. Een daaropvolgende adviescommissie, die in stappen evolueerde naar de huidige organisatie, combineerde die zorg met de hervorming van volkshuisvesting en de ontwikkeling van lokaal welstandsbeleid.

Van Hoogstraten ziet in het specifieke voorbeeld nog een andere constante, namelijk die van de spanning tussen modernisering en vernieuwing (van de woningbouw) enerzijds en aandacht voor traditie en streekeigen architectuur anderzijds. Van Hoogstraten: ‘Toen, net als nu, is de kwestie van het vinden van een balans tussen moderniseren en de waarde van het streekeigene een heel belangrijk thema in het denken over ruimte.’ En waar de Woningwet (1902) destijds zorgde voor nieuwe eisen aan bouwen, zijn dat nu urgente opgaven op het gebied van duurzaamheid en circulariteit. Aan dat alles is het bewaken van en streven naar een vorm van schoonheid en kwaliteit steeds onherroepelijk verbonden. De manieren om het te bewerkstelligen passen zich echter dus steeds aan tijd en condities aan.

In het benodigde samenspel om kwaliteit te bereiken spelen, naast de al genoemde burgers en bewoners, natuurlijk publieke en private partijen een belangrijke rol. Maar ook de schaalgrootte en locatie zijn een aandachtspunt. Anders dan veel mensen denken, beperkt het debat over kwaliteit zich niet tot de stad alleen. Zeker gezien de impact van de te verwachten transitie, gaat het ook om landelijke gebieden. Juist daar zijn de aangekondigde veranderingen groot. Die betreffen de gehele inrichting van het landelijk gebied, dus de groene ruimte, alsmede de bebouwing in dorpen. Naast allerlei functionele criteria, denk aan stikstof, speelt het verwerken van duurzame kwaliteit er een net zo belangrijke rol. In dat proces van afwegen kunnen historische lagen en streekeigen stijlen een belangrijk richtsnoer vormen.

Voor Van Hoogstraten gaat het ook hier niet om een dictaat over wat wel of niet mag. ‘Het gaat om heel zorgvuldig kijken, uitpluizen en in kaart brengen van bestaande kwaliteiten. Als je die logica goed kan

beschrijven, kun je met elkaar oplossingen vinden. Je wilt zo steeds komen tot een combinatie van het bewaren van landelijke kwaliteit met een bepaalde vrijheid voor bewoners en gebruikers.’

Dat dit, ongeacht of het een landelijk of stedelijk gebied betreft, niet eenvoudig is, beaamt Van Hoogstraten direct. ‘We kampen met een situatie waarin we te veel door financiële of economische prikkels gestuurd worden. Daarin wordt een discussie over ruimtelijke kwaliteit of erfgoed soms te makkelijk terzijde geschoven.’ Een beter begrip en sterkere regie door bestuurders en ambtenaren kunnen daar tegenwicht aan bieden, vindt Van Hoogstraten. Een gemeente moet voldoende toegerust zijn om goede omgevingskwaliteit na te kunnen streven. Dat in de nieuwe wet het begrip goede omgevingskwaliteit wordt omschreven als cultureel erfgoed, architectuur, stedenbouw, landschap en natuur is nieuw én behulpzaam. Van Hoogstraten: ‘Natuurbelangen en bijvoorbeeld erfgoedbelangen botsen best vaak. Dat is nu allemaal gevat in dat ene begrip, goede omgevingskwaliteit.’

Ook het vroegtijdig in gesprek komen van private partijen met een gemeente helpt natuurlijk. Het vergroot de kansen op een goede dialoog, begrip voor wederzijdse standpunten en, vooral, ruimte om plannen tijdig aan te passen en af te stemmen. Van Hoogstraten: ‘We moeten elkaar kunnen aanspreken met vragen als: zijn we aan het maken wat we willen maken?’ Die vroegtijdige en intensieve dialoog is tevens noodzakelijk omdat de problemen en opgaven in het ruimtelijk domein op dit moment erg complex zijn. Veel hangt met elkaar samen en niet alles kan. Wanneer alle disciplines aan tafel zitten, kan er nauwkeuriger bepaald worden wat op een plek überhaupt mogelijk is. Die timing voorkomt ook het verkeerd inzetten van denkracht en teleurstellingen achteraf. In dat ‘spel’ moeten de rol en invloed van verschillende varianten van kwaliteitsborging niet vergeten worden. Het gaat dan om supervisoren, supervisieteam, kwaliteitsteam en, niet in de laatste plaats, om commissies omgevingskwaliteit. In vrijwel alle gevallen gaat het om experts die

door de gemeente om hun kennis en visie geconsulteerd worden. Van Hoogstraten voegt hieraan toe: ‘Er draait vaak een vertegenwoordiging van een gemeentelijke adviescommissie in een supervisieteam mee. Zo blijft er wel steeds een vorm van contact. Want adviezen moeten wel enigszins voorspelbaar zijn. Men moet kunnen anticiperen op wat er ongeveer verwacht kan worden.’

Dat er in de afwegingen en het bepalen van ruimtelijke kwaliteit onverminderd een rol is weggelegd voor de Adviescommissie Omgevingskwaliteit (voorheen Welstand), doet Van Hoogstraten natuurlijk deugd. Niet vanwege de instandhouding van dit instituut of de historische continuïteit die zo gewaarborgd wordt. Het gaat veel meer om de rol die een commissie kan spelen door de samenstelling van externe specialisten die complementair aan elkaar een breed spectrum van vakgebieden bestrijken. Die verbreding komt voort uit de erkenning van de toegenomen complexiteit en verwevenheid van veel actuele opgaven. Maar het maakt de geloofwaardigheid van de gevraagde en ongevraagde adviezen die commissies aan het college van B en W geeft ook groter. Anders dan ambtenaren, hebben commissieleden doorgaans geen ander belang bij een goed en kwalitatief hoogwaardig plan dan die hoogwaardige kwaliteit.

Stijnie Lohof is als senior stedenbouwkundige bij de gemeente Rotterdam evenzeer begaan met hoogwaardige ruimtelijke kwaliteit. Zij acteert daarin echter als specialist binnen het ambtelijk apparaat. Een onderscheid met de diverse externe ‘kwaliteitsborgers’, waar Van Hoogstraten over spreekt, is dat Lohof een plan frequenter ziet en zo de transitie ervan meer stapsgewijs kan volgen. Een adviescommissie ziet plannen doorgaans alleen op bepaalde momenten, wanneer de gemeente ze voorlegt. Volgens Van Hoogstraten is de realiteit in veel (kleinere) gemeenten overigens dat er soms veel verloop is in het ambtelijk apparaat, waardoor juist commissies de meest constante factor en het geheugen in langlopende planprocessen zijn.

Het echte verschil is dat Lohof als ambtenaar een actieve rol speelt in een proces (want ze vertegenwoordigt bevoegd gezag), waar een commissie onafhankelijk is en van buitenaf naar plannen kijkt. Daardoor kan Lohof de evolutie van plannen en ideeën over een langere periode waarnemen. Ze ziet ook hoe plannen van kleur kunnen veranderen, onder invloed van, bijvoorbeeld, een andere politieke wind, een bepaalde betrokkenheid van private partijen of bewoners of veranderde marktontwikkelingen. Die transitie vindt zij fascinerend, maar is niet altijd even makkelijk. Het vergt een flinke dosis flexibiliteit en inlevingsvermogen en het geduld om goed te kunnen luisteren. Tegelijk probeert zij altijd de ogen op de bal te houden. Voor Lohof betekent dat vooral aandacht houden voor het verhaal van samenhang en betekenis. Lohof: ‘Het gaat mij als stedenbouwkundige om de samenhang tussen de geschiedenis en de plek. Je moet in staat zijn om door die en andere schalen heen te werken.’ Door met die inzichten te ontwerpen, te verbeelden kunnen verschillende mensen en groepen, variërend van wethouders tot wijkbewoners, meegenomen worden in het verhaal. Daartoe heb je, volgens Lohof, naast het ontwerp ook altijd de overtuigingskracht van een verhaal nodig: ‘Een tekening zegt lang niet alles, en niet iedereen kan die even goed “lezen”.’ Het benadrukken van het narratief sluit aan bij de overtuiging van Lohof dat stedenbouwkundige kwaliteit niet alleen de vorm of het esthetische betreft. ‘Het gaat ook om een andere vorm van stedelijke ethiek, om het functioneren van een stad, om bewoners en gebruikers. Een ruimtelijk perspectief gaat zo altijd vergezeld van sociaaleconomische randvoorwaarden.’

Het benaderen van een bestaande wijk alsof het een gebiedsontwikkeling betreft kan echt niet, stelt Lohof. De transformatie van de bestaande stad vergroot de complexiteit van het ontwerpen. Zeker ook als het toegenomen, specialistische begrippenkader wordt meegerekend. Waar vroeger begrippen als ecologie, flora/fauna of sociale cohesie volstonden, is nu veel exactere kennis over

circulariteit, biodiversiteit en inclusiviteit nodig. Die toegenomen complexiteit maakt het voor een stedenbouwer steeds lastiger om de integrerende rol te hebben die hij/zij vanouds vervult. Deze en andere inzichten past Lohof sinds 2009 in het bijzonder toe in Rotterdam-Zuid. Het is een goed voorbeeld van de langere betrokkenheid van Lohof bij een stedenbouwkundige ontwikkeling. In de afgelopen jaren is zij zo getuige geweest van de verschillende stadia die de herontwikkeling en kwaliteitsverbetering van dit stadsdeel hebben doorlopen. De forse sociaaleconomische problemen in de wijken daar leidde in 2011 tot een ‘aanvalsplan’, het Nationaal Programma Rotterdam Zuid. Doel was en is om de kansen van bewoners te vergroten en de kwaliteit van leven te verbeteren. Het hield een breed gedragen visie in waarbij over een periode van twintig jaar de gemeente Rotterdam, het rijk, bewoners, woningcorporaties, bedrijfsleven, scholen en andere lokale partners gezamenlijk aan de slag gingen om ‘doorbraken te realiseren’. Lohof: ‘Het is een project van de lange adem. In het begin moesten we marktpartijen nog met bussen rondleiden om hun interesse te wekken.’

Het project is ook een goed voorbeeld van hoe de rol van stedenbouw verandert. Lohof schetst de verleiding om direct te gaan ontwerpen en ruimtelijk te willen verbeteren. Maar ze koos voor de aanpak om de bestaande stad, de bewoners, hun wensen en verlangens eerst te leren kennen. ‘Alvorens je ergens ingrijpt is die kennis essentieel, wil je voorkomen dat je dingen verpest. Leer de karakteristiek en kwaliteiten kennen en voeg daaraan dingen toe.’ Het komt neer op een geduldige en reflectieve vorm van kwaliteit ontwerpen. Anderzijds constateert Lohof dat, naar gelang een bepaalde wijk er slechter aan toe is of de bewoners minder goed georganiseerd of mondiger zijn, je als professional ook de neiging hebt wat harder te lopen en je meer te willen inzetten. Die toewijding ziet ze ook bij veel van haar collega’s. Dat commitment vindt ze ook passend bij de verantwoordelijkheid en consistentie van een overheid en haar diensten. De betrokkenheid,

interesse en kwaliteiten van veel externe en passerende partijen, zoals corporaties en private partijen, kunnen immers nogal eens fluctueren en verschillen.

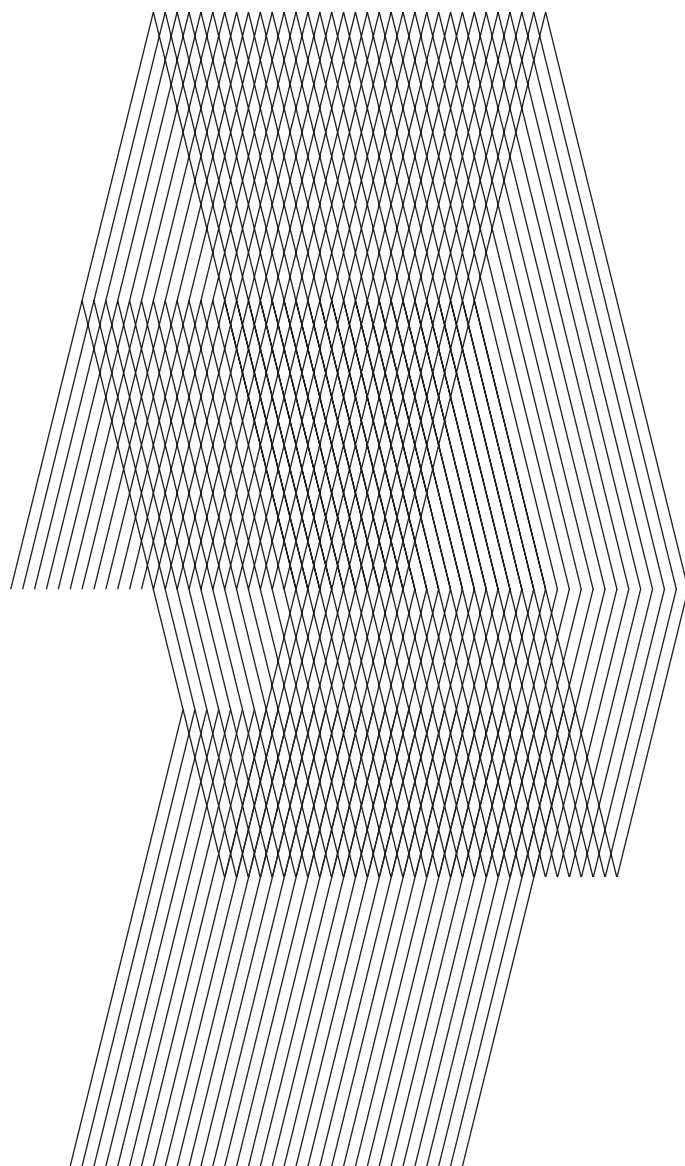
Lohof haalt in dit verband een voordracht uit 2010 van Wouter Veldhuis, de huidige Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving, aan: 'De heremiet en de handelsreiziger' (www.gebiedsontwikkeling.nu, 31 augustus 2010). Daarin wordt door hem gepleit voor goede en solide gemeentelijke stedenbouwkundige diensten die als ruimtelijk geweten van de stad functioneren. De inzet en toevoegingen van passerende handelsreizigers, (commerciële) partijen die voor een korte duur betrokken zijn, komen dan ook beter tot hun recht. Lohof: 'Wij zijn een continue factor. En dat brengt ook verantwoordelijkheden voor stad, kwaliteit, bewoners en processen met zich mee.' Een daarvan is die van goede opdrachtgever die zorgvuldig opereert, de juiste mensen en kennis inzet en resultaten gericht op wijkniveau en in interactie met bewoners op een goede manier implementeert. Alleen zo ligt de kwalitatieve stad met voldoende duurzaamheid en een vitaal sociaal netwerk binnen handbereik.

Dorine van Hoogstraten is adjunct-directeur van MOOI Noord-Holland en vanuit die organisatie tevens voorzitter van de Adviescommissie Omgevingskwaliteit (voorheen Welstand en Monumenten) van de gemeente Haarlem. De stichting MOOI Noord-Holland is een onafhankelijke en niet-commerciële adviesorganisatie op het gebied van landschap, stedenbouw, architectuur en cultuurhistorie in Noord-Holland die adviseert over ruimtelijke of omgevingskwaliteit. Er wordt daarbij altijd geadviseerd vanuit het publieke belang. Van Hoogstraten is bovengemiddeld geïnteresseerd in de implicaties van de invoering (per 1 januari 2024) van de Omgevingswet. De wet zal effect hebben op de praktijk van en wijze waarop lokale ruimtelijke kwaliteit vorm krijgt; zowel in concrete

als procesmatige zin. Door de aanpassing van het speelveld en de spelregels zal de manier waarop adviescommissies, ambtenaren en bestuur met elkaar en elkaars visie omgaan, gaan veranderen.

Stijnie Lohof is sinds 2009 werkzaam bij de gemeente Rotterdam. Momenteel is zij als senior stedenbouwkundige verantwoordelijk voor de ontwikkeling van Rotterdam-Zuid. Vanuit haar actieve betrokkenheid heeft zij de aandacht voor dit stadsdeel de afgelopen jaren in positieve zin zien veranderen. Zowel de sociale als de ruimtelijke, programmatische achterstanden zijn er aangepakt. Die ontwikkeling kreeg mede de wind in de zeilen door de komst van het Nationaal Programma Rotterdam Zuid. In dat programma vormen het onderwijs, wonen en werken de belangrijkste speerpunten. Er is dus sprake van een verweving van opgaven die de effectiviteit van de inspanningen en het beleid vergroot. Het stadsdeel en zijn bewoners profiteren hiervan. Een belangrijk aspect is de hernieuwde aandacht voor wijkontwikkeling, die zich onderscheidt van de typische project- en gebiedsontwikkeling. Daarin is ook ruimte en aandacht voor sociale en economische vraagstukken en het belang van goede samenwerking.

Ambtelijke aanpak en regie van processen, democratische toetsing ruimtelijke ontwikkeling, economie en werklandschappen, energietransitie, gelaagde stad, juridische begeleiding, klimaatadaptatie, metabolisme van de stad, mobiliteit en infrastructuur, 'nieuwe' spelers, ontwikkel- en schaalniveaus van ruimtelijke kwaliteit, politiek en burgerparticipatie, rolverdeling, samenwerking, veerkrachtige stad, verdichting steden en dorpen, vergroening en natuur

Uit de gesprekken met architecten Jan Peter Wingender en Eric Frijters van respectievelijk de bureaus Office Winhov en FABRICations komt een aantal waarnemingen naar voren. Een daarvan is de noodzakelijke inhoudelijke lenigheid van de ontwerper in een zowel fundamenteel als op details voortdurend veranderend werkveld. Die veranderingen omvatten zaken als een soms grillige bouwsector, de noodzakelijkheid van innovatie en vernieuwing en de positie van de architect in de bouwkolom. Beide ontwerpers vertegenwoordigen weliswaar een ander deel van het ontwerpspectrum, maar delen een doelgerichte focus op het verkennen en inzetten van hun meerwaarde in het werken aan stedelijke, ruimtelijke kwaliteit. Zonder zich daarbij te veel vast te (willen) laten pinnen of te laten beperken door al te rigide uitgangspunten. Wel werken beiden vanuit een overtuigd enthousiasme en specifieke ontwerphouding.

Wingender en zijn bureau werken vanuit de wens en overtuiging om gebouwen te ontwerpen die geworteld zijn in stad en context en die lang meegaan. Op die manier geven zij invulling aan het begrip duurzaamheid. De stad wordt gezien als een gelaagd en rijk sediment dat in de loop van de tijd is geëvolueerd. Die benadering vindt haar vertaling in nieuwbouw als ruimtelijke en programmatische verdichtingsslag. Maar het is Office Winhov vooral te doen om de omgang met en transformatie van bestaande gebouwen die leiden tot een intensivering, en verdere verrijking van het stedelijk weefsel. Het gaat om het zoeken naar en ontwerpen aan een duurzame toekomst van de stad vanuit de liefde voor stad en vakmanschap.

Frijters en zijn collega's werken eveneens, maar vanuit een ander uitgangspunt, aan een vorm van intensivering en herijking van de stad. Hier staat vooral het ontwerpend onderzoek naar de systemische aspecten van de stad (stedelijk metabolisme) centraal. Voor Frijters vormt deze benadering een nieuwe parameter in het ontwerpen van de stad. Waar voorheen de gebouwde stad en de vormgeving van de stedelijke ruimte leidend waren, wil Frijters daar ook het functioneren van de stad aan toevoegen. Een stad is in zijn ogen meer dan een gebouwde statisch object, het is een organisme dat leeft en stroomt. Ook hier ligt de focus op de gelaagdheid van een stad. Het gaat daarbij om het denken over en ontwerpen aan gebouwen, gebouwcomplexen en bouwblokken van een stad die niet zozeer is vastgelegd met een eindbeeld voor ogen, zoals de ruimte van de stad doorgaans werd benaderd, maar bewegingsvrijheid heeft binnen een 'framework'. Het gaat veel meer om de gevoelde noodzaak te onderzoeken en te ontwerpen vanuit de fascinatie voor het gebruik van een ontwerp. Gebouw, stad en stedelijkheid gezien als een dynamische, meetbare en dus gelaagde interactie van stromen en gebruikers.

Beide architecten en bureaus kenmerken zich door een verkennende en ondernemende attitude die deze ontwerpers zich eigen hebben gemaakt om hun positie in het werkveld voortdurend bij te kunnen stellen en aan te scherpen. Een houding

die vanzelfsprekend klinkt, maar vooral cruciaal blijkt in de context van voortdurend verschuivende vakinhoudelijke, maatschappelijke en politieke condities die hun positie en de consolidatie van de toegevoegde waarde van het ontwerp en ontwerpen beïnvloeden.

Daarbij is de samenwerking met een kwalitatief goed onderbouwde lokale overheid volgens Wingender elementair. De beschikking over een goed doordachte visie én beleid is immers belangrijk voor het streven naar ruimtelijke kwaliteit, maar bijvoorbeeld ook in de verstandhouding en het onderhandelen van de overheid met commerciële marktpartijen.

Als voorwaarde moet steeds een onderkenning van de stad of het stedelijk weefsel als een langdurend en vooral op waarde berustend project gelden.

Dat geloof in commitment en het besef dat iedereen die aan de stad werkt slechts een fractie levert aan een omvangrijk geheel, wordt idealiter door samenwerkende partijen aan een project beaamt, ongeacht of het ontwerpers, marktpartijen of overheden zijn.

Wingender: 'De crux van een gemeenschappelijke en lange ontwikkeling en dus het werken aan duurzame ruimtelijke kwaliteit zit in het onderkennen van de waarde en vruchtbaarheid van een stedelijk-historische ondergrond. De analogie van een humuslaag als voedingsbodem waar we op verder bouwen is hier goed op zijn plaats.'

Het is de idee van de stad die is opgebouwd uit verschillende concrete en abstracte lagen. De stad als een geleidelijk gegroeide en gelaagde entiteit waarmee niet te gemakkelijk of achteloos en te sterk handelend vanuit de waan van de dag omgegaan moet worden. Het is een even complex als kwetsbaar onderwerp dat goed bestudeerd dient te worden alvorens erop ingegrepen kan worden. Alleen zo kan een gebouw zich goed (of wederom) hechten aan de stad en is de kans op een aansluitende bloeiperiode en een duurzame vorm van schoonheid ook groter. In het werken aan de ruimtelijke continuïteit van de stad ziet Wingender daarom een analogie met tuinieren.

Voor Wingender is het ontwerpen en bouwen aan de stad dus vergelijkbaar met het cultiveren van de rijkdom van de gelaagdheid van een plek. Daaruit volgt veel meer het zoeken naar harmonie en voorzetting dan het denken en werken in termen als confrontatie of breuken. Geheel in lijn met deze gedachte organiseerde Office Winhov, onder de titel 'Ontwerpen in analogie met het bestaande', samen met Architectenweb in het najaar van 2023 een symposium dat verdere verdieping zocht over het voortbouwen op bestaande gebouwen. Bij deze benadering worden de beperkingen van een oorspronkelijk gebouw niet gefixeerd, maar wordt het gebouw geactualiseerd in de geest van hoe het ooit ontworpen werd.

Om deze vorm van ruimtelijke kwaliteit die voortbouwt op een vruchtbare stedelijke humuslaag en die tot verdichting van ruimte én programma leidt te kunnen bereiken, is meer dan een bezielde visie van een ontwerper nodig. De erkenning en toepassing van goed en daarmee gelijkgestemd opdrachtgeverschap is net zo belangrijk. Het is een oproep tot overtuiging en handelen die aan marktpartijen en corporaties, maar evenzo aan de gemeentelijke overheid is gericht. Wingender: 'Vanuit die inzet kun je ook verder gaan dan gesprekken die zich beperken tot alleen de gebouwen, de planten op de humuslaag. Het moet (eerst) veel meer gaan over die humuslaag zelf. Wat is de specifieke conditie ervan, hoe is die ontstaan, welke onderscheidende kwaliteiten zijn er te vinden, hoe kun je er meer kwaliteit aan toevoegen?' Deze aanpak betreft zeker ook relatief kleine, private initiatieven die niet binnen al geregisseerde gebiedsontwikkelingen liggen. Op die plekken is het immers de kunst om snel inzichtelijk te maken hoe een interventie kan bijdragen aan de ambities van de stad.

Het pleidooi raakt nadrukkelijk aan het aspect van (goed) publiek opdrachtgeverschap. Wingender bepleit een houding bij gemeenten waarbij veel meer oog en aandacht is voor het maatschappelijk rendement van gemaakte investeringen. Daarbij gaat het om zowel publieke gebouwen alsook om langjarige gebiedsontwikkelingen. Het is wel

belangrijk dat publiek opdrachtgeverschap niet te veel het private opdrachtgeverschap tracht te kopiëren. 'Goed publiek opdrachtgeverschap kan ook een voorbeeldfunctie hebben door juist niet budget- maar rendementgestuurd te opereren.' Dus in plaats van een uitsluitende focus op financieel rendement, zou er bij publiek opdrachtgeverschap veel meer gelet moeten worden op het maatschappelijk rendement op de langere termijn.

Wingender: 'Een langetermijnbetrokkenheid en -aandachtigheid zorgt er bovendien voor dat je voorbij termen als mooi en lelijk gaat denken. Het gaat niet (uitsluitend) over esthetiek, maar over hoe een gebouw zich kan verbinden aan een stad. Die invulling van duurzame, ruimtelijke kwaliteit gaat om zowel de zorgvuldige inpassing als de ruimtelijke organisatie van een gebouw zelf. Met dat laatste kan het immers, zonder relatief veel moeite, in de toekomst weer een andere bestemming krijgen.'

Het bereiken van die doelen vergt een gezamenlijk gedragen opvatting, maar ook een heldere focus in handelen en daadkracht. Dat laatste geldt zeker voor gemeenten die, bijvoorbeeld, vanuit een duidelijk inhoudelijk onderbouwde overtuiging sterker sturend zijn in het spel met ontwikkelende en bouwende partijen in 'hun' stad. Een dergelijke opstelling vraagt echter om lef en manoeuvreerruimte (van met name gebiedsregisseurs, stedenbouwkundigen en projectleiders) die gestoeld zijn op kennis én ervaring die over een langere tijd zijn opgebouwd. Wingender: 'Het is het verschil tussen het afvinken van een checklist of het willen en kunnen spelen van een spel met andere partijen.'

Hier wordt nadrukkelijk bedoeld op een scherp en actief meedenkende lokale overheid die zowel proactief als reactief kan handelen. Wingender heeft het over een waardevol en spannend proces van matchmaking met verschillende aspecten en belangen, partijen, verhalen, verbeelding, uitvoerbaarheid en (natuurlijk) geld. 'Een goed project is zoveel meer dan een optelsom van een aantal agenda's. Het is het afpellen van kansen,

gevoeligheden, ambities en dromen aan beide zijden van de tafel, bij alle betrokkenen in een coalitie', aldus Wingender.

Goed, nauwgezet en vanuit volle overtuiging en met specifieke kennis en nieuwsgierigheid samenwerken en zo nieuwe coalities smeden, is ook een kernbegrip in het pleidooi en de werkwijze van Frijters. Met zijn bureau FABRICations is hij ontwerpend en onderzoekend betrokken op verschillende schaalniveaus van stedenbouw en landschapsontwerp. Daarbij wordt veelvuldig gedacht in strategieën om het ontwerp zo veel mogelijk los te maken uit het keurslijf van één schaal of discipline. Ontwerpen in de ogen van Frijters is niet in eerste instantie gericht op het maken, maar op het genereren van kennis om zo de toekomst van een opgave te verkennen. De werkwijze die Frijters propageert en in praktijk brengt, is in dat opzicht ook een poging om werkwijzen en eerder gevaren koersen van het ontwerp en ontwerpers te verleggen en aan de huidige tijd en nieuwe opgaven aan te passen. Steeds en op verschillende manieren staat de vraag centraal hoe, aan de hand van ontwerpend onderzoek, steden, regio's en gebieden toekomstbestendig gemaakt kunnen worden. Het metabolisme van de stad is bij al die opgaven en projecten het leidende en verbindende concept. Het is een benadering van stedelijke vraagstukken en ruimte waarbij, anders dan voorheen, niet uitsluitend de parameters van opgaven door opdrachtgevers (van bovenaf) en vragen van gebruikers (van onderop) elkaar zoeken en vinden in de ruimtelijke context (het raakvlak van beiden). Frijters voegt daar nog een extra parameter aan toe, namelijk de systemische. Dat zijn de stromen die in een functionerende stad of gebouw (na de voltooiing van het klassieke ontwerpen) plaatsvinden en van invloed en betekenis zijn voor de leefkwaliteit en duurzaamheid van een gebied. Het gaat daarbij om stromen op het gebied van, bijvoorbeeld, energie, water, afval, verkeer, goederen, maar ook om (het gedrag van) mensen. Dit metabolisme van de stad ziet haar en het

ontwerp niet uitsluitend als een statisch beeld of doel maar als een dynamisch organisme. Deze benadering is gebed in zowel de veranderingen en complexiteit van onze stedelijke systemen zelf, onze toegenomen vaardigheden om verschillende systemen te meten, maar ook in de gegroeide behoefte om deze aspecten te integreren in het ontwerp.

De integraliteit van het stedelijk ontwerp was er altijd al, maar is dus complexer geworden. Frijters: 'Het vervangt of drukt "oude" opgaven niet weg, het wordt er enkel aan toegevoegd. De nieuwe compositie van de *matters of fact* transformeert de zogenaamde *matters of concern* (naar Bruno Latour).' Het doel hiervan is om een ruimtelijke vorm voor de stad te vinden die, naast een maatschappelijk-culturele dimensie, recht doet aan de duurzame integratie van de transitieopgaven voor energie, klimaat, mobiliteit en circulair materiaalgebruik. Dat alles heeft echter gevolgen voor de definitie en het verwerklijken van ruimtelijke kwaliteit en levert, in sommige gevallen, een fundamentele herziening of aanvulling van stedelijke oplossingsmodellen en typologieën op. Het verbreedt in elk geval de te voeren dialoog die ook interactiever, sneller en eerder in een proces ingezet wordt. Die verbreding en complexiteit van het proces, bovenop de al eerdergenoemde complexiteit van de opgave, vereisen dus een goede organisatie ervan. Dit alles om de uiteindelijke ontwerpoplossing er beter op te laten aansluiten. In de huidige ontwerppraktijk van FABRICations gaat vooral aandacht uit naar het onderzoek met de titel Smart Urban Mix. Het is een antwoord op de grote (transitie)opgaven, zoals woningschaarste, tekort aan werkplekken in de stad, verdozing, ruimte voor energieopwekking, klimaatadaptatie, biodiversiteit en circulaire economie. Waar deze opgaven doorgaans enkelvoudig worden geadresseerd, worden ze in de Smart Urban Mix in één keer aangepakt. Het resulteert in wat Frijters een 'stadsverdubbelaar' noemt. Op een locatie worden meerdere programma's gestapeld. Een woonwijk wordt dus letterlijk boven op een bedrijventerrein gerealiseerd. In die gedubbelde stad is verder

substantiële ruimte voor klimaatadaptatie, ecologie en duurzame uitwisseling van energie- en mobiliteitsstromen.

Het nieuwe type stedelijkheid is gevarieerd en complex. Het wijkt nadrukkelijk af van de eendimensionale, op modernistische leest geschoeide stedenbouw waarin functiescheiding het credo was. De nieuwe, variabele, gemixte en gelaagde stedelijkheid biedt, volgens Frijters, bovendien veel meer kansen voor een duurzaam hergebruik of aanpassing in de toekomst. 'Het is veel veerkrachtiger in het licht van nog komende veranderingen in het stedelijk domein.'

Dit nieuwe stadium van stedelijke, ruimtelijke kwaliteit komt tevens op een veelzijdiger wijze tot stand. Er hoort een nieuw ontwerpproces bij waar marktpartijen, overheid, kennisinstellingen én burgers niet meer na elkaar aan bod komen. In plaats daarvan werken ze allemaal tegelijkertijd en integraal aan hetzelfde project. Frijters: 'Het ontwerp verbeeldt daarbij de permanente synthese van de laatste stand van zaken.'

De vraag rest wat deze ontwikkeling voor de (lokale) overheid, haar rol, positie en beleid betekent?

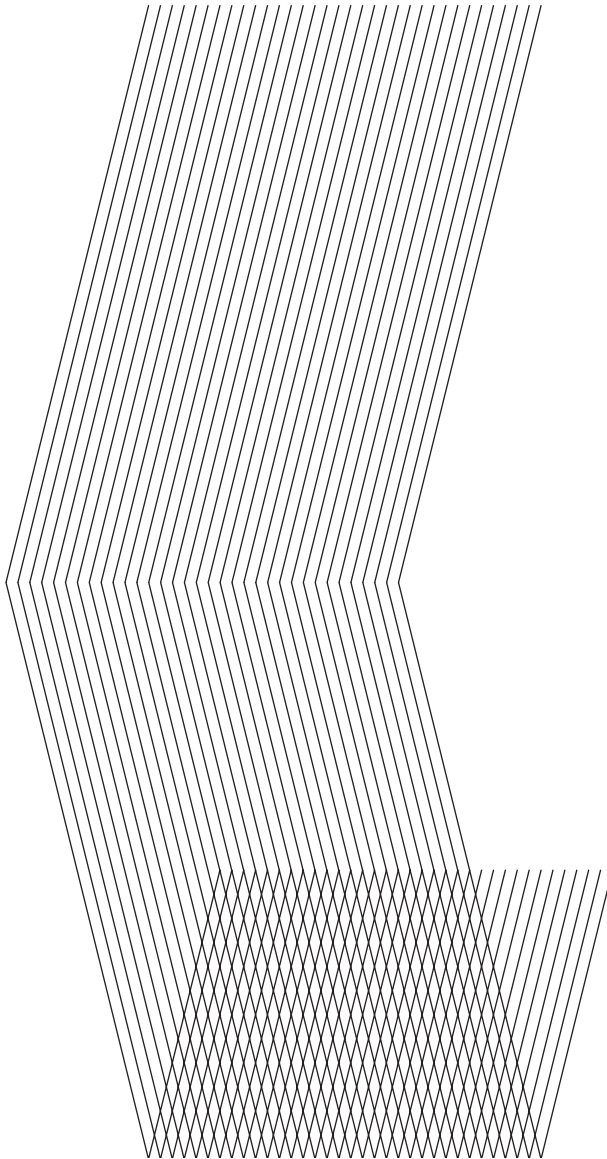
Frijters stelt vast dat door het vieren van de teugels (door de overheid) een inspirerende creativiteit kan loskomen. Daartoe moet een gemeente bereid zijn. Het vergt lef omdat het afwijkend is van de huidige praktijk. Frijters: 'Maar als ze eenmaal hebben ervaren wat het werken met verkorte lijnen tussen direct betrokkenen oplevert, smaakt het zeker naar meer. De verbreding van het aantal stemmen, het gezamenlijk werken aan een plan en minder opereren vanuit stellingen werkt bevrijdend.'

Jan Peter Wingender is architect en partner van Office Winhov in Amsterdam. Hij heeft een uitgesproken mening over de wijze waarop we aan de stad moeten werken. Wingender schetst de stad als een plek met verschillende concrete en abstracte lagen. Die vormen een humuslaag die zorgvuldig bestudeerd dient te worden alvorens

erop in te grijpen. Office Winhov werkt vanuit die optiek momenteel overwegend aan projecten waarbij transformatie van het bestaande het uitgangspunt is. Daarbij is het bureau ervan overtuigd de oplossing te vinden in de analogie met dat bestaande. Voorbeelden daarvan zijn de gemeentehuizen in Den Helder en Leiden en het veel geprezen Pillows-hotel aan de Mauritskade in Amsterdam. Wingender is geïnteresseerd in het maken van gebouwen die, naast hun eigen functie, een bijdrage aan de stedelijke context kunnen leveren: genereuze gebouwen dus. Het zal niet verbazen dat Office Winhov graag werkt met opdrachtgevers die zich herkennen in een dergelijke aanpak en visie. Begin november 2023 werd bekend dat Office Winhov door Architectenweb is uitgeroepen tot Architect van het Jaar.

Eric Frijters is een van de oprichters van bureau FABRICations in Amsterdam. Frijters is opgeleid als architect, maar begeeft zich door middel van de combinatie van ontwerp en onderzoek ook veelvuldig op de schaalniveaus van stedenbouw en landschapsonwerp. Daarbij wordt nadrukkelijk gedacht om, door middel van een alternatieve en complexe benadering, productieve strategieën te ontwikkelen voor een veel minder voorspelbaar eindresultaat. Het ontwerpen blijft natuurlijk elementair, maar is onderdeel van een veel breder proces waarin onderzoek en ontwerp elkaar beïnvloeden. Aan de hand van ontwerpend onderzoek verkent FABRICations hoe steden, regio's en gebieden toekomstbestendig kunnen worden. Frijters is daarbij gefascineerd door het metabolisme van de stad, wat ook leidde tot zijn lectoraat Future Urban Regions (FUR); een samenwerkingsverband van verschillende academies van bouwkunst en hogescholen. Frijters vraagt zich in zijn eigen praktijk voortdurend af welke systemen beter in kaart gebracht moeten worden en (vervolgens) meer leidend kunnen worden bij het ontwerpen van ruimte.

Ambtelijke aanpak en regie van processen, circulariteit, ecologie en biodiversiteit, energietransitie en -gebruik, klimaatadaptatie, marktwerking, ‘nieuwe’ spelers, politiek en burgerparticipatie, rolverdeling, terugkeer van de publieke sector, ontwikkel- en schaalniveaus van ruimtelijke kwaliteit, verantwoordelijkheid en opwaardering publiek opdrachtgeverschap, verdichting steden en dorpen

In discussies, analyses of andere uiteenzettingen over de status van ruimtelijke kwaliteit wordt niet zelden een tegenstelling tussen gemeentelijke (publieke) en markgerichte (private) belangen, ziens- en werkwijzen geschetst. Daarbij worden doelstellingen en drijfveren van de beide partijen als onderscheidend en niet altijd even goed verenigbaar benoemd. Hoewel voor een deel van die contrasten natuurlijk geldt dat er in de praktijk bewijzen van te vinden zijn, is – ook in dit geval – het denken in zwart-witte tegenstellingen niet bevorderlijk voor een goede analyse. Laat staan voor het vinden van raakvlakken en verbetering van de wederzijdse relatie en de kwaliteit van de samenwerking.

Uit de twee gesprekken die in het kader van De Haarlem Sessies met achtereenvolgens Ab van der Wiel en Rob van Kalmthout werden gevoerd, komen zowel een overzicht van de stand van zaken, toekomstige uitdagingen als mede ervaringen uit de praktijk van gebieds- en gebouwontwikkelingen in relatie tot ruimtelijke kwaliteit naar voren. Ze tonen een werkelijkheid die gevormd is door een opeenvolging van

ontwikkelingen, maar ook een die ruimte en aanleiding biedt voor verbeteringen.

Ab van der Wiel heeft gedurende de ongewoon lange looptijd van de ontwikkeling van De Meelfabriek in Leiden de nodige ervaringen en lessen opgedaan. Een deel daarvan hangt samen met de specifieke casus van de renovatie en herontwikkeling van dit bijzondere, industriële monument. Een ander deel heeft een meer algemene strekking die herkenbaar en vergelijkbaar is met andere projecten en locaties. Zeker is wel dat de omvang van de geleerde lessen sterk samenhangt met de lange looptijd van het project. De interesse van Van der Wiel gaat terug tot maar liefst 1986. Nog werkzaam in het familiebouwbedrijf van zijn vader las hij over de toen aanstaande sluiting van de fabriek, die eigendom was van Meneba (Meelfabrieken der Nederlandsche Bakkerij). Die interesse was het startschot van een aaneenschakeling van stappen, fasen, impasses en de betrokkenheid van verschillende personen en partijen.

De bekendste daarvan is ongetwijfeld de Zwitserse architect Peter Zumthor, die gedurende langere tijd als architect verbonden was met het ontwerpproces van de verschillende gebouwen op het terrein. De betrokkenheid van deze wereldberoemde architect kwam voort uit een eerdere en belangrijke stap in de ontwikkeling. Ten tijde van de start van het project, het eerste ontwerp stamt uit 1987, stonden het denken over en de ervaring met de omgang van relatief jonge, industriële monumenten nog in de kinderschoenen.

De gemeente Leiden was van mening dat het complex gesloopt moest worden, zoals eerder ook met andere vergelijkbare verouderde industriële gebouwen in de stad was gebeurd. Van der Wiel zocht steun van, onder anderen, Fons Asselbergs, destijds directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (de voorloper van de huidige Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) en Jan de Jong van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Deze betrokkenheid vond plaats tegen de achtergrond van een nieuwe, geactualiseerde

Monumentenwet in 1988. Een van de centrale gedachten daarachter was dat er door veranderende inzichten en de waardering voor gebouwd cultureel erfgoed nieuwe richtlijnen noodzakelijk waren voor het behoud van monumenten. Daarbij werd ook het doel geformuleerd om lagere overheden meer bij het behoud te betrekken. Het was het begin van een proces van moderniseren van de monumentenzorg dat culmineerde in Monumentenwet (2012) en de Erfgoedwet (2016). Een van de trends daarin was om het aantal ingrepen waarvoor een vergunning nodig was terug te brengen. Ook kwam de eerder vereiste ouderdom van vijftig jaar om een gebouw de status van monument te kunnen verlenen te vervallen.

Voor De Meelfabriek en Van der Wiel betekende de ontwikkeling dat het complex zich tot een symbool kon ontwikkelen van industrieel erfgoed dat zijn monumentale karakter kon behouden in combinatie met het aanbrengen van wijzigingen. Het dogma dat elk monument onaangetast en uitsluitend geconserveerd (en zwaar gesubsidieerd) diende te worden, werd dus vaker losgelaten. De bevrijdende gedachte is dat de toekomst van dit type gebouwen, vaak als onderdeel van een stedelijk weefsel en een aantrekkelijke stad, zekerder en levensvatbaarder wordt als het aangepast kan worden aan nieuwe inzichten en vormen van gebruik. Van der Wiel: 'Het gaat om de ziel van een plek en gebouw. Die is er, maar alles wat erbij komt moet ook een ziel hebben of krijgen.'

De betrokkenheid van ontwerpers zoals Peter Zumthor, en later ook Bart Akkerhuis en Piet Oudolf, kwam voort uit een door Asselbergs geformuleerde voorwaarde: betrek een goede architect. De gedachte daarachter is dat de gewenste zorgvuldige omgang met monumentale gebouwen en het aanvoelen van en kunnen werken met delicate begrippen als 'ziel' en 'kwaliteit' gebaat zijn bij een goede ontwerper. Van der Wiel vond die in de Zwitserse architect die de fabriek benaderde als een ensemble van losse elementen waarvan sommige bewaard en andere vervangen konden worden, zonder de kwaliteit van het totaalbeeld

fundamenteel aan te tasten. Van der Wiel spreekt van een voortdurende zoektocht en beweging naar *back to the bones* en het toevoegen van de juiste dynamiek. Om die reden en omwille van de zorgvuldigheid, hield hij ook conceptontwikkelaars buiten de deur, die vaak de neiging hebben tot een oppompen en opplakken van ongepaste formules. Op lokaal niveau vond Van der Wiel verder steun bij de in 1987 opgerichte Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (STIEL), die het industrieel erfgoed in de stad nauwgezet inventariseerde. En zonder de inzet van twee zeer betrokken gemeenteambtenaren, die het project langs valkuilen en kliffen van gemeentelijk beleid loodsten en het steeds weer op de juiste plek in het gemeentelijk-bestuurlijk apparaat lieten landen, was De Meelfabriek wellicht nooit werkelijkheid geworden.

Hoe exceptioneel ook, de ervaringen van Van der Wiel laten zien dat het bereiken van lokale ruimtelijke kwaliteit in relatie tot (aanvankelijk) onconventionele opgaven of projecten duidelijk een visie, een bepaald uithoudingsvermogen, beleidsmatige lenigheid en aanpassingsvermogen behoeven. De ontwikkelmethode en het door Van der Wiel bewandelde pad zijn moeilijk te herhalen, maar wel leerzaam. Gevraagd naar de leerpunten somt hij er een aantal op: (het streven naar) kwaliteit is altijd duurzaam omdat het resultaat langer meegaat, een wethouder met overtuigingskracht aan je zijde, (behulpzame) ambtenaren met kennis die een project op zijn levensvatbaarheid kunnen beoordelen, mensen en instellingen die voorbij conventionele kaders kansen kunnen herkennen, een goede en scherpzinnige relatie met de commissie Welstand (Omgevingskwaliteit), lef hebben om een project aan te gaan ondanks de soms overheersende scepsis, een langdurende (tot voorbij de oplevering) betrokken ontwikkelende partij die zich als een conciërge blijvend over het resultaat ontfermt. Van der Wiel stelt, 37 jaar nadat het zaadje voor De Meelfabriek werd geplant, dat hij het nu weer zo zou aanpakken, maar dan liefst wel in kortere tijd en zonder de last van soms achterblijvende politieke steun en alle financiële hoofdbrekens.

Waar Ab van der Wiel zijn visie op ruimtelijke kwaliteit vooral ontleent aan zijn opus magnum in Leiden, put Rob van Kalmthout uit een breder spectrum met voorbeelden die zich veelal op een hoger schaalniveau dan een enkel gebouwencomplex bevinden. Het is daarbij opvallend dat Van Kalmthout voor zijn schets en analyse van de positie van de ontwikkelaar het veelvuldig over het handelen van de publieke sector heeft. Die hellingshoek komt in belangrijke mate voort uit de rol die zijn bedrijf Rebel speelt bij de zoektocht naar de ruimtelijk-strategische belangen van de private en publieke sector. Daarbij zijn het weer in positie brengen van de stad en de lange beleidslijnen die daaraan bijdragen voorname aandachtspunten. Ook ervaart hij regelmatig de stroeve samenwerking tussen beide partijen die gebaseerd is op vooroordelen als een te brave en trage gemeente en marktpartijen die sterk door geld/winst gemotiveerd worden. Tegen die achtergrond is zijn pleidooi voor meer vertrouwen niet verwonderlijk. Dat vertrouwen is bovendien urgent omdat er nu immers grote, maatschappelijke kwesties spelen waar gemeenten regie op voeren, of gaan voeren (via omgevingsvisies). Deze kwesties kunnen een belangrijke rol gaan spelen bij het verbeteren van de (verstoorde) balans tussen lokale overheid en marktpartijen. Dat herstel begint dus bij vertrouwen.

De maatschappelijke kwesties waaraan gerefereerd wordt, omvatten zaken als de energietransitie, circulair en duurzaam bouwen, mobiliteit, stedelijke verdichting en, toch ook, ruimtelijke kwaliteit. Het zijn omvangrijke en complexe vraagstukken die in belangrijke mate ook de leefwereld van bewoners (gaan) bepalen. Het betrekken en meekrijgen van die bewoners is een elementaire uitdaging, zowel voor een marktpartij als een gemeente. Voor Van Kalmthout is daarbij het gebruikmaken van de kracht en overtuiging van het ontwerp evident. 'Met goed ontwerp kun je mensen meenemen. Visies vertaald in beeld helpen knelpunten overwinnen en stellen mensen in staat om er beter op te reageren en over te praten.'

Het zijn op het eerste gezicht niet de uitspraken die je verwacht van iemand met een verleden in vastgoed en projectontwikkeling. Maar Van Kalmthout wordt vooral gemotiveerd door zijn plezier in het spel met bewoners of publieke organisaties (gemeente, corporatie, zorg- of onderwijsinstelling) die lang betrokken zijn bij een stad of wijk. In die aandachtige, meer complexe interventies in bestaande stedelijke condities ligt in zijn ogen ook het grootste potentieel. ‘We focussen ons nog steeds te veel op grootschalige gebiedsontwikkeling, op massa. We gaan daarmee voorbij aan kansen en wensen van kleinere groepen. Andere arrangementen die meer uitgaan van acupunctuur in wijken zijn nodig én kansrijk.’ Het krachtenveld tussen publiek en privaat is de afgelopen decennia overigens niet bepaald statisch geweest. Na de financiële crisis van 2008 verdwenen de traditionele partijen in de grondmarkt steeds meer van het toneel. Een belangrijke factor daarin was de afgeschaalde exposure van banken in vastgoed. Dit beïnvloedde ook de traditionele partijen in vastgoed en bouw. Zo boekten gemeenten verplicht af op hun grondposities en stonden wethouders met grondzaken in hun portefeuille onder druk. Van Kalmthout: “Geholpen” door Haagse signalen dat Nederland na de Vinex-periode wel uitgebouwd was, trokken gemeenten zich massaal terug uit de grondmarkt.’ Als derde traditionele partij mochten corporaties geen of nog maar zeer beperkte ontwikkelingsrisico’s nemen. Dus ook zij trokken zich uit de grondmarkt terug. Tegelijkertijd werden binnenstedelijke locaties juist belangrijker. De grondmarkt op dat terrein werd echter veel meer het speelveld van private equity investeerders en *family offices* (vermogensbeheerders voor welgestelde families of particulieren). Voor deze partijen is vastgoed een middel om aan rendement te komen. En rendement is dan vaak het enige criterium bij afwegingen voor binnenstedelijke locaties. Het verschil met de drie eerdergenoemde partijen zit, volgens Van Kalmthout, vooral in de motivatie. Bouwers, bijvoorbeeld, laten zich ook

leiden door de eigen bedrijfsvoering of een goede, langetermijnrelatie met een gemeente. Corporaties en gemeenten worden vaak door beleid gedreven. Deze verschuivingen leiden er verder toe dat veel gemeenten met name het uitvoerende deel van hun stedelijke diensten afbouwden, analyseert Van Kalmthout.

Wat overbleef, waren voornamelijk beleidsstrategen die op afstand staan van het bouwen en concreet realiseren van een stad. ‘De capaciteit om plannen kritisch te kunnen inschatten, begeleiden en tot uitvoering te brengen werd uit de organisatie gesneden.’ Een belangrijk deel van de woningbouw-opgave bleek echter wel degelijk constant en werd overgenomen door de markt. Mede door de leegte die ontstaan was door de drastische beknotting van de uitgaven en slagkracht van corporaties.

Met die, min of meer ongewijzigde, conditie staan we nu aan de vooravond van een nieuwe uitdagende periode. De publieke sector kampt onverminderd met de verloren knowhow, waar de private sector zich vanaf 2012 snel weer herstelde van de crisis. Die onbalans vormt een verdienmodel voor adviesbureaus, maar is natuurlijk niet wenselijk. Wat de publieke sector, volgens Van Kalmthout, verder parten speelt is toch de relatieve traagheid waarmee gemeenten kunnen reageren op veranderingen. ‘Posities en beleid zijn gebaseerd op een heersende mening en zijn politiek gedreven. Om de opinie aan te passen en te kunnen veranderen moeten feiten vaak worden bewezen en stellingen worden verdedigd of ingenomen.’

Als gevolg daarvan duren verandering en adaptatie in de publieke sector langer. Volgens Van Kalmthout speelt het chagrijn onder ambtenaren over die ongelijkheid ook wel een rol bij de onderlinge frictie en het niet goed samenwerken tussen markt en publieke sector. In de private sector leidt de vertraging weer tot ongeduld, neemt men het initiatief en maakt een plan, niet wachtend totdat de gemeente een visie produceert.

Een ander pijnpunt vormt de relatief korte politieke aanwezigheid en verantwoordelijkheid van lokale bestuurders. ‘Bij gebiedsontwikkeling, die doorgaans over een langere periode plaatsvindt,

is het natuurlijk heel fijn als die enigszins parallel loopt met een bestuurlijke continuïteit.' Van Kalmthout is de eerste om te erkennen dat die politieke kortademigheid een afspiegeling is van onze maatschappij. Maar het is niet echt een ideale conditie om lastige en steeds complexere opgaven in het ruimtelijk domein gezamenlijk 'erdoor heen te trekken'. Juist in het bij elkaar brengen van alle urgente opgaven is een sterke publieke opdrachtgever in het proces zeer belangrijk, stelt Van Kalmthout.

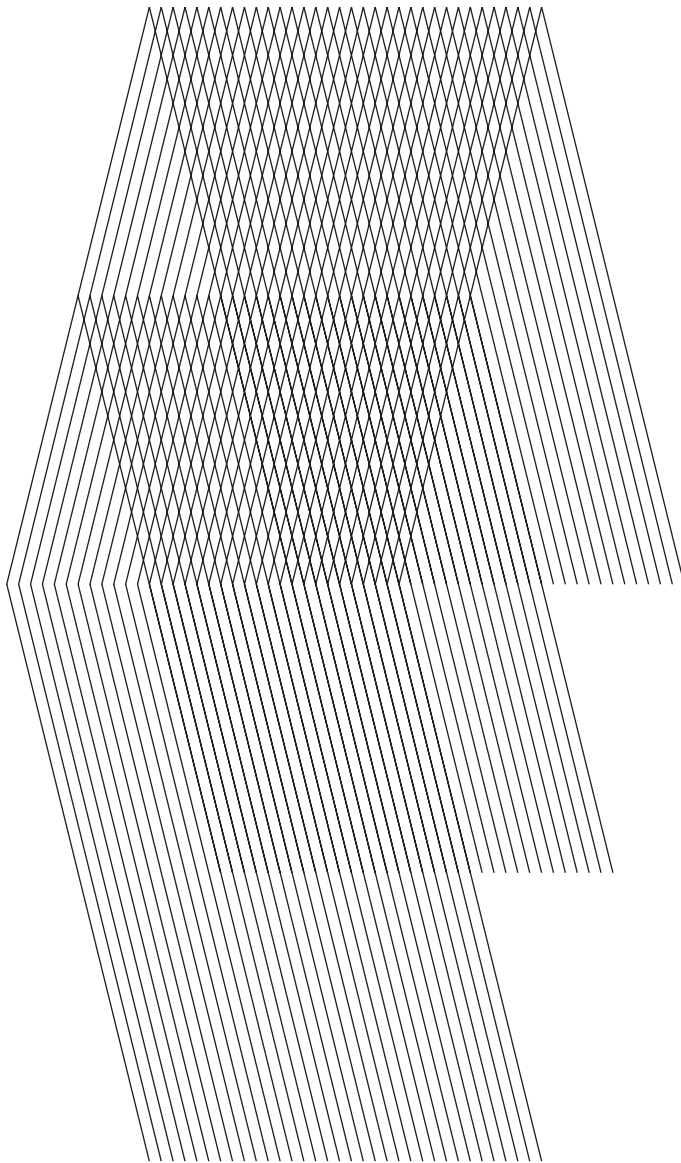
Hoe nu verder? Volgens Van Kalmthout liggen er verbeterpunten voor het oprapen. In de eerste plaats zouden gemeenten het ontwikkelen en bouwen weer meer als een (eigen) primair proces moeten gaan zien. Gemeenten moeten daarmee terugkomen van hun eerdere terugtrekkende bewegingen op dit terrein. Daarmee kunnen ook wijken en buurten door de overheid (en niet door marktpartijen) verder geholpen worden. Het betrekken van mensen en bewoners in de geest van de nieuwe Omgevingswet is eveneens kansrijk. Verder kunnen gemeenten winst boeken door hun diensten en kennis meer integraal en minder verkokerd in te zetten. Zo ontstaat een noodzakelijke, kritische uitwisseling en druk op opgaven. En er kan veel gewonnen worden met meer projectgericht werken, het voortdurend kritisch analyseren van de haalbaarheid van een proces, heldere en vereenvoudigde structuren en processen, kortere lijnen. Ten slotte is een algemene versterking en het weer 'sexy' maken van enthousiast ambtelijk/politiek opdrachtgeverschap sterk gewenst.

Ab van der Wiel is zowel ontwikkelaar als bouwer. Een gesprek met Van der Wiel betekent vrijwel onherroepelijk praten over zijn levenswerk: De Meelfabriek in Leiden. Bijna veertig jaar is hij nu bezig met de herontwikkeling van de bijzondere locatie aan de Singel in Leiden. Het is een industrieel monument, transformatieproject,

verdichtingsopgave en gestapeld, meervoudig woon-, werk- en leisureprogramma ineen. Elk van die opgaven is in meerdere opzichten een rijk, leerzaam, maar soms ook zeker een lastig proces geweest. In het kader van het creëren van lokale ruimtelijke kwaliteit heeft Van der Wiel menigmaal te kampen gehad met afwezige of afnemende steun en erkenning. Het toont aan dat support vanuit gemeente en rijksoverheid cruciaal is bij dit type opgaven. Van der Wiel heeft geleerd dat alleen met gelijkgestemde medestanders, waaronder goede architecten, projecten van dit kaliber door de vaak weerbarstige ruimtelijke en juridische processen 'gesleept' kunnen worden. In oktober 2023 werd bekend dat De Meelfabriek de winnaar van de Rijnlandse Architectuurprijs 2023 is.

Rob van Kalmthout heeft in de afgelopen dertig jaar ruime ervaring opgedaan in zowel vastgoed als stedelijke ontwikkeling. Daardoor heeft hij een goed inzicht in de condities waaronder gebiedsontwikkeling in Nederland tot stand komt. Via zijn werk voor, onder andere, Proper-Stok en Heijmans Vastgoed kreeg hij in verloop van tijd steeds meer aandacht voor de maatschappelijke facetten die ook van belang zijn voor de brede waardecreatie van een gebied en daarmee het maken van een aantrekkelijke stad. Vanuit dat inzicht besloot hij enkele jaren geleden de overstap naar de Rebel Group te maken om vandaaruit te werken aan stedelijke ontwikkeling vanuit zowel privaat als publiek belang. De Rebel Group is een adviesbureau dat strategische adviezen geeft, maar ook kan voorzien in financiële adviezen, beleidsanalyses en de begeleiding van investeringen.

Coöperaties, eigenaarschap, gemeenschappen, meerstemmigheid, 'nieuwe' spelers, ontwikkel- en schaalniveaus van ruimtelijke kwaliteit, partnerschap, politiek en burgerparticipatie, rolverdeling, stadmaken, wijk- en buurtontwikkeling

Het bepalen van de positie van de bewoner of de burger in relatie tot lokale ruimtelijke kwaliteit is een uitdagende opgave. In de eerste plaats wordt naar een bijna onmogelijke samenvatting van een groot aantal meningen van een veelvoud aan individuen gestreefd. DE bewoner of DE burger bestaat daarmee niet. Ook verschilt de wijze van betrokkenheid van bewoners en burgers.

De intensiteit hangt bijvoorbeeld in hoge mate af van factoren als het schaal- en abstractieniveau van een casus of kwestie. Ook de wijze waarop een plan of ontwikkeling inbreuk doet of waarde toevoegt, is van invloed.

Voor het eerste geval werd het begrip *not-in-my-backyard* uitgevonden. Bewoners en burgers leveren echter ook steeds vaker en duidelijker een constructieve bijdrage aan planvorming, waarbij ze gemotiveerd zijn om hun leefomgeving duurzamer, schoner of socialer te maken. Verder zijn er dan nog variabelen als wie de afzender is, hoe een proces is ingericht, hoe de communicatie verloopt, in welke mate een onderwerp of proces politiek gekleurd is én de mate waarin input van bewoners en burgers daadwerkelijk wordt meegenomen en invloed heeft op een proces of project. Wel zeker is dat de waarde van het betrekken van bewoners en burgers bij ruimtelijke processen door vrijwel alle partijen in het veld wordt beaamd.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de betrokkenen-

heid en consultatie van bewoners en burgers in een vroeg stadium van ruimtelijke ontwikkelingen, via zogenaamde omgevingstafels, een voorname op plek in de Omgevingswet heeft gekregen. Aangezien de ervaringen daarmee nog pril zijn, zal vooral de tijd gaan leren wat de waarde ervan zal zijn. Ongeacht het al of niet slagen van dit specifieke element van die wet, kan al vastgesteld worden dat de geest uit de fles is wat betreft de mondige burger. Die voegt zich over het algemeen steeds minder slaafs bij het voor hem bedachte (en niet zelden opgelegde) beleid en de gevolgen daarvan. Daarvan getuigen ook andere ontwikkelingen in onze maatschappij, denk aan de inzet van publieke protesten en het steeds meer fragmenterende politieke landschap. Los van de vraag of we al die ontwikkelingen moeten toejuichen, is het belangrijk om nauwgezet aandacht te besteden aan de factor burger en bewoner in de zoektocht naar lokale ruimtelijke kwaliteit.

Gezien de genoemde relatieve ongrijpbaarheid van de burger en bewoner zijn de ervaringen, lessen en visie van iemand als Floor Ziegler zeer waardevol. Zij deed de afgelopen jaren veel kennis op bij verschillende processen waarbij de input van de burger centraal en vaak aan de basis stond van een ontwikkeling. Ziegler begon ooit als stadmaker in Amsterdam-Noord en is nu, samen met Teun Gautier, alweer vijf jaar actief bezig met de Stadmakerscoöperatie. Deze coöperatie, dus haar leden, ondersteunt en inspireert de samenwerking tussen verschillende actoren die bij het maken van een stad betrokken zijn; van ontwerp tot en met de uitvoering van beleid. Tot deze actoren worden bewoners, ambtenaren, projectontwikkelaars, (professionele) initiatiefnemers en ook bestuurders gerekend.

Voor Ziegler c.s. is stadmaken dus geen functie, maar een attitude of een vak. Het gaat daarmee nadrukkelijk voorbij aan eerdere kaders die een betrokkenheid kleurden of indamden. Het spreekt mensen aan op hun gevoel en besef iets te kunnen en willen bijdragen. Stadmakers zijn daarmee dus net zo goed te vinden bij overheden, ontwikkelaars

of instellingen. De beweging is een reactie op een proces waarbij de overheid zich in toenemende mate eigenaar maakte van de stad, ontwerp en uitvoering van beleid. Dat leidde tot een succesvol en veel geprezen bestuurlijk en ambtelijk stelsel dat, onder meer, de ruimtelijke ordening van ons land bepaalde. Maar de context veranderde. Gemeenten lieten meer over aan de markt en daarmee verminderde de grip op de ruimtelijke ordening.

Nu willen en kunnen bewoners, deels in een reactie daarop, steeds meer zelf doen. Het gevoel 'een verschil te kunnen maken en relevant te zijn, een bijdrage te kunnen leveren' nam sterk toe. Het initiatief van Ziegler en Gautier groeide zo uit tot een beweging van circa 4.000 stadmakers die elkaar, via bijvoorbeeld WhatsAppgroepen en bijeenkomsten, ondersteunen bij projecten en leren van ervaringen. Ziegler: 'We hebben het idee dat die beweging nu wel redelijk stevig staat. Het breidt zich ook uit naar Belgische steden als Antwerpen, Brugge en Gent.' Ook ontstaan er op lokaal niveau, in bijvoorbeeld Den Haag en Den Bosch, kleinere stadmakerscoöperaties.

Het succes van die ontwikkeling heeft Ziegler en Gautier ertoe gebracht om het principe van meer betrokkenheid en een samenleving waarin burgers en bewoners een veel vanzelfsprekender factor zijn, verder op te willen schalen. Ze schreven een boek om de periode van stadmakers voor zichzelf af te ronden en die van gemeenschappen een aanzet te geven. Ziegler: 'De wereld van gemeenschappen is om te beginnen een veel grotere. We hebben het dan over circa 6,6 miljoen mensen die zich inzetten in buurten en wijken. Denk aan het opzetten van een moestuin of achter de bar staan van je voetbalvereniging. Het zijn mensen die zich geen stadmaker zullen noemen, het zijn betrokken burgers.'

Dit actieve burgerschap, de gevoelde verantwoordelijkheid voor je omgeving of gemeenschap, lijkt een vanzelfsprekende factor, maar is wel gebaat bij ondersteuning en meer zichtbaarheid. Een aanzet daartoe is het Huis van Actief Burgerschap dat in Utrecht opgericht gaat worden. Het moet een soort

‘hoofdkantoor van de bewonersbeweging’ worden. Dat gebeurt, onder andere, met steun van het VSB-fonds, dat onderkent dat een dergelijk initiatief geen overbodige luxe is. Het wordt zelfs hard nodig geacht in tijden waarin steeds meer mensen het vertrouwen in de overheid verliezen en waar individualisering en polarisatie de toon en inhoud van het debat bepalen. Samen met Roos Polman, programmaleider van de bibliotheek Utrecht (de beoogde locatie), zijn Ziegler en Gautier recent als kwartiermakers aangesteld.

Voor Ziegler gaat het na alle jaren eigenlijk nog steeds om hetzelfde als bij het Noorderpark, haar eerste project in Amsterdam. Een plek, ongeacht de conditie ervan, kan alleen tot leven komen door de actieve betrokkenheid en inzet van mensen. ‘Iets gaat pas leven als je er mensen naartoe weet te trekken’, aldus Ziegler. Dat een dergelijke ambitie ook risico’s en schaduwzijden heeft, kan ze op basis van diezelfde ervaringen beamen. Bij elke vorm van stadmaken en participatie moet je voorbereid zijn op schuring en irritatie. Hoewel er een duidelijke noodzaak voor verbetering of aanpak van een ruimtelijke en/of sociale conditie is, zijn de antwoorden of aangedragen oplossingen niet altijd of meteen de juiste. Een reëel risico is, volgens Ziegler, dat je vaak iets te graag wilt of te sterk en met oogkleppen op één oplossende vorm of doel afstevent. Een duidelijke koers dus die weliswaar helder is, maar niet ervaren wordt als het gewenste antwoord op de vraag.

Het Noorderparkpaviljoen dat Ziegler bedacht is daar een goed voorbeeld van. De Noorderparkkamer (niet te verwarren met Noorderparkbar van bureau SLA & Overtreders W) was een ontwerp van de Zwitserse architecten Meili & Peter. Een houten paviljoen met een schuifwand die open kon, waardoor het veranderde in een podium. Ziegler: ‘Een prachtig paviljoen en podium tegelijk. Ik dacht sterk vanuit programmeren en de mogelijkheid om mensen in het gras te laten zitten. Veel minder besepte ik dat ik tussen vier achterstandswijken met bewoners met heel andere behoeften zat. En dan waren er ook nog hondenbezitters die daar al dertig jaar hun hondje uitlieten.’ Met de

kamer en de bewoners kwam het uiteindelijk goed, maar het laat zien hoe dun de scheidslijn tussen wensen en werkelijkheid, tussen kwaliteit en realiteit kan zijn. De gedachte achter het cultureel programmeren en toevoegen van esthetische paviljoens aan een verwaarloosd park komt in vergelijkbare gedaanten nog onverminderd voor in talloze herontwikkelingsplannen en revitaliseringsprogramma’s.

Zieglers uitweg uit de impasse was ook het besef dat de bewoner en burger centraal moeten staan. ‘Een jaar lang zijn we toen alleen nog maar naar mensen toe gewandeld, hebben met hen gepraat, gevraagd naar wie ze zijn, wat er in het park speelt, waar behoefte aan was. Toen bleek ook dat ze niet echt boos waren. Het gaat er veel vaker over dat ze niet gehoord zijn. Ze dachten wel vaak dat wij ook van de gemeente waren.’ Die gemeente omarmde het project overigens ook ruimhartig en enthousiast. Dat was een niet onbelangrijke factor in het succes en het gevoelde en gedeelde eigenaarschap. Het project en de achterliggende ambitie kwamen daarmee los te staan van een afzender. Het was niet een project van de gemeente voor de bewoners of een alternatief van de bewoners voor gemeentelijk beleid.

Het goed luisteren vervangt volgens Ziegler fundamenteel de gedachte dat je als initiator, gemeente of willekeurig welke instantie ook uitsluitend zelf meent te kunnen bedenken wat ergens moet gebeuren. Het gaat, ook bij het bereiken van ruimtelijke kwaliteit, dus om het verbinden van werelden. Niet of veel minder om het toevoegen of implementeren van externe oplossingen. De inzichten en het gebruikmaken van de kracht en kennis van gemeenschappen is voor Ziegler c.s. beloftevol. Ook omdat het voor een deel teruggrijpt op tradities die lange tijd gebruikelijk waren in ons land. Restanten ervan zijn op kleine schaal of in bescheiden dorpse gemeenschappen nog wel aanwezig. Het naar elkaar luisteren, samenwerken, willen helpen en het geloof in de kracht van gemeenschappen is dus niet alleen een belofte van iets nieuws, het is ook geworteld. Dat vormt voor Ziegler een krachtige impuls om de

gevestigde orde te lijf te kunnen gaan. Want daar gaat haar inzet en werkwijze nadrukkelijk ook over. Hoe kan er een krachtig alternatief ontwikkeld worden dat de bestaande manier van werken en denken kan vervangen of kan pareren. Een alternatief dat zich nadrukkelijk beter verhoudt tot de mensen voor wie het bedoeld is.

Het gaat Ziegler c.s. om een traject waarbij niet de ongelijkwaardige participatie maar gelijkwaardig partnerschap het leidende begrip is, noodzakelijk voor het gelijkwaardig samenwerken met gemeenten en andere mensen en partijen die nu de systeemwereld vormen. Verdere argumenten om de zaken te willen veranderen werden gevonden én ervaren gedurende de vele projecten die bij de Stadsmakercoöperatie voorbijkwamen. ‘Vaak liepen we tegen dichte deuren aan, duurden processen veel te lang of ging heel veel geld naar bedenkelijke doelen.’

De frustratie daarover leidt nu echter niet tot klagen, maar in een activerende stap naar voren. Ziegler en Gautier hebben het over een zichtbare, bijna offensieve beweging. Een serieuze, aan andere spelers gelijkwaardige partij (in bijvoorbeeld het ruimtelijk domein) die ook aan aanbestedingen kan meedoen. ‘Gemeenten moeten gemeenschappen gaan zien, ernaar luisteren, ze laten deelnemen en zo onderdeel laten zijn van beleid.’ Dat is dus wat anders dan het plichtmatig organiseren van een participatietraject om de burger het gevoel te geven betrokken te worden.

Dat het verwerven van zo’n positie niet eenvoudig en soms ook grillig is, beseffen beiden goed. ‘Er zit een politieke dimensie in die nog niet is uit te schakelen. Met elke politieke verschuiving hebben partijen de neiging het wiel opnieuw uit te vinden bij het betrekken van burgers.’ Maar de aanhouder wint, zo geloven Ziegler en Gautier. De komst en bestendiging van een gelijkwaardige derde ‘poot’, naast de al bestaande overheid en markt, is in hun ogen onvermijdelijk. Daarbij past dan ook een andere attitude. Een die veel minder onderdanig en minder verdedigend is. ‘We zijn voorbij het verantwoord. Ze kunnen het allemaal niet meer aan, de systemen lopen vast. Dat zien ze bij veel

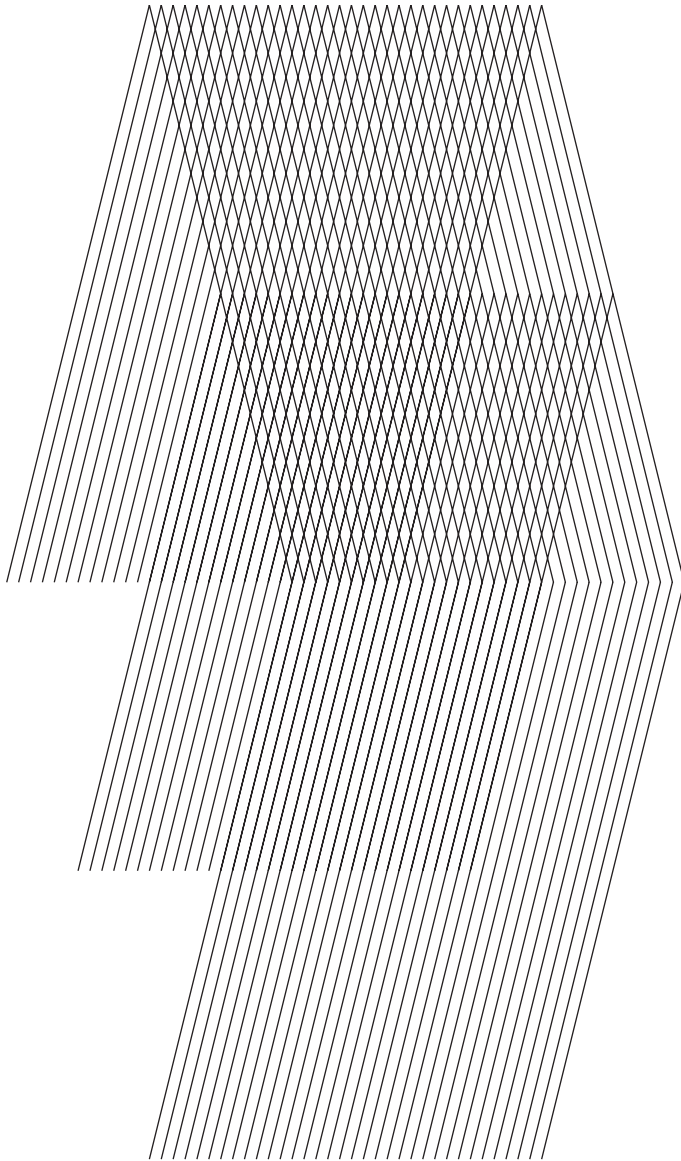
overheden zelf ook. Ze hebben ons nodig.’ Het eerdergenoemde Huis van Actief Burgerschap is een van de manieren waarmee beiden hopen om die versterking en legitimatie van gemeenschappen extra kracht bij te zetten; zowel landelijk als lokaal. Ook benadrukken ze de timing: ‘Anders dan voorheen bij participatie gebeurde, moeten gemeenschappen op elk moment dat er beleid gemaakt gaat worden, vanaf het begin aan tafel zitten. Dan krijg je heel ander beleid, ongeacht of het over ruimtelijke kwaliteit, eenzaamheid of armoede gaat. Namelijk beleid en plannen die echt verbonden en geland zijn in de omgeving.’ Ziegler en Gautier kondigen daarmee het einde aan van beleid dat voor burgers en bewoners bedacht wordt, maar niet van de overheid als zodanig. Die blijft essentieel voor veel belangrijke zaken, variërend van het plaatsen van lantaarnpalen tot het laten rijden van ambulances.

Maar gemeenschappen gaan niet meer weg. Zowel overheden, marktpartijen als gemeenschappen doen er dus verstandig aan zich op hun nieuwe partnerschap voor te bereiden. Ziegler: ‘Beschikbare budgetten die tot nu toe naar marktpartijen en adviesbureaus gingen zullen, bijvoorbeeld, herbestemd moeten worden. Maar “wij” moeten ons evenzo gaan voorbereiden op het kunnen uitvoeren van hele grote opdrachten.’ De meerwaarde van gemeenschappen, zo is hun stellige overtuiging, is dat de bestaande anonimiteit van uitvoerders en plannen, gebrek aan meerstemmigheid en te grootschalige en daarmee kostbare plannen zullen afnemen. In plaats daarvan zullen de kansen stijgen op een efficiënter beleid, dat meer verbonden is met de haarvaten van de samenleving en dat (daardoor) veel meer uitgaat van menselijke waarden.

Floor Ziegler is als stadmaker bovenmatig geïnteresseerd in en gefascineerd door de kracht van de betrokkenheid van bewoners en gebruikers bij maatschappelijke ontwikkelingen. Sinds het

succes van veel van haar projecten en haar inzet daarbij wordt ze betrokken bij nieuwe initiatieven in het hele land waarbij actief burgerschap een rol speelt. Ziegler is overtuigd dat veel maatschappelijke problemen opgelost kunnen worden met een substantiële bijdrage van direct betrokkenen in buurten, wijken, steden en dorpen. Er schuilt volgens haar een enorm potentieel in de collectieve kracht van mensen die willen zorgen voor hun naasten en hun omgeving. Het belang van gemeenschappen in een tijd dat de bestaande systeemwereld in toenemende mate in haar voegen piept en kraakt, kan niet onderschat worden. In die lijn past ook de oprichting van een Huis van Actief Burgerschap door Floor Ziegler en Teun Gautier. Over hun ervaringen schreven ze recentelijk het boek *Een wereld van gemeenschappen*, dat in november 2023 bij uitgeverij Lemniscaat verscheen.

Ambtelijke aanpak en regie van processen, circulariteit, democratische toetsing ruimtelijke ontwikkeling, ecologie en biodiversiteit, economie en werklandschappen, energietransitie en -gebruik, klimaatadaptatie, marktwerking, mobiliteit en infrastructuur, nationaal ruimtelijk beleid, 'nieuwe' spelers, ontwikkel- en schaalniveaus van ruimtelijke kwaliteit, private stakeholders, regionale samenwerkingsverbanden, rolverdeling, sturende rijksoverheid, verdichting steden en dorpen, vergroening en natuur

Over de af- en aanwezigheid van nationaal ruimtelijk beleid is de afgelopen jaren veel te doen geweest. Na het verdwijnen van het ministerie van VROM in 2010 brak een periode van decentralisatie en ook verschraving van de aandacht voor ruimtelijke kwaliteit aan. Maar de afgelopen jaren lijkt er een kentering ingezet, natuurlijk mede door het groeiende bewustzijn dat een aantal grote maatschappelijke en aan duurzaamheid gerelateerde opgaven simpelweg niet oplosbaar is zonder de koppeling aan ruimtelijk beleid en sturing. De hervonden aandacht leidde, onder meer, tot de aanstelling van een minister, het aanwakkeren van de discussie en denken over vormen van ruimtelijk beleid, alsmede concrete wapenfeiten als de Omgevingswet en de (aangekondigde) nieuwe Nota Ruimte.

De rijksoverheid heeft, kortom, erkend dat ze weer een vorm van regie moet nemen, niet alleen op landelijke, maar ook op regionale schaal. Zo zijn er momenteel zestien regio's/gebieden aangewezen, de zogenaamde NOVEX-gebieden, waar grote ruimtelijke transitie om een apart ontwikkelperspectief vragen. Deze ontwikkelperspectieven worden door het Rijk en de betreffende regio samen opgesteld. De plannen voor deze zestien gebieden worden vervolgens weer opgenomen in de ruimtelijke voorstellen per provincie. Voor de NOVEX-gebieden wordt vervolgens een uitvoeringsagenda met regionale investeringsagenda opgesteld.

Co Verdaas is positief gestemd over deze opleving en aandacht, die tegelijkertijd een bevestiging van urgenties is en toch ook als een inhaalslag gezien kan worden. Verdaas spreekt in het kader van De Haarlem Sessies nadrukkelijk als hoogleraar Gebiedsontwikkeling aan de TU Delft. Vanuit die positie en met zijn ervaring op verschillende bestuurlijke niveaus heeft hij een duidelijke visie op de gebiedsontwikkeling in Nederland op dit moment.

Door Verdaas' lange staat van dienst weet hij de huidige ontwikkelingen zowel goed te duiden alsook enigszins te relativiseren. Als lid van de Tweede Kamerfractie van de PvdA maakte hij in de periode 2003–2006 van dichtbij mee hoe de toenmalige minister van VROM, Sybilla Dekker (VVD), beleidsvernieuwing in de vorm van de Nota Ruimte (2006) doorvoerde. De nota vormde, terugkijkend, zowel een breuk met het verleden als een aankondiging van een nieuwe mentaliteit. De titel van de nota 'Centraal wat moet, decentraal wat kan' sprak boekdelen. Naast veel andere wijzigingen in het beleid zette de nota een ontwikkeling in gang van een selectiever ruimtelijk beleid in een beperkter aantal gebieden, die gezamenlijk de ruimtelijke hoofdstructuur vormden. Het was het begin van een periode van sterker gedecentraliseerde gebiedsontwikkeling (zie ook: Len de Klerk, Ries van der Wouden, *Ruimtelijke Ordening. Geschiedenis van de stedelijke*

en regionale planning in Nederland, 1200–nu (2021)). Het betekende een steviger coördinatie van ruimtelijke processen door gemeenten en provincies. Een situatie waarin we, ondanks het terugpakken van een deel van de regie door Den Haag, feitelijk nog steeds zitten.

Verdaas nu: 'Dat was nog tot daaraan toe. Maar veel zorgelijker was de algemene en politieke opinie destijds dat ons land wel zo'n beetje af was. Men dacht nog aan een aantal grotere, nationale ontwikkelingen en opgaven, zoals bijvoorbeeld de *mainports*, sturing te moeten geven.' Verdaas is kritisch op die keuze, zeker met de kennis van nu. Maar de huidige, urgente opgaven op het gebied van klimaatverandering, klimaatadaptatie, circulariteit of energietransitie speelden nog niet zo heel lang geleden nauwelijks een rol van betekenis in politiek Den Haag.

Deze korte historische uiteenzetting sorteert niet voor op een acceptatie van de huidige situatie. Ook is het geen pleidooi voor het afschalen van de haalbaarheid van de verschillende opgaven. Maar Verdaas gebruikt het inzicht wel om besef van de relatief korte tijd waarin we ons tot deze opgaven verhouden aan te stippen. In de huidige politieke en maatschappelijke situatie buitelen en struikelen veel politici, belangengroeperingen en onderzoekers soms bijna over elkaar heen bij het inzetten op verandering en beleid. Variërend van een versnelling tot het op de rem willen trappen. Ongeacht de richting en het tempo dient dat natuurlijk voldoende ondersteund te worden door onderzoeksresultaten. De politieke waan van de dag is in dit geval een slechte raadgever. Verdaas lijkt daarmee vooral voor zorgvuldigheid te pleiten, zonder de voortgang van oplossingen en aanpassingen te willen vertragen.

De eerdergenoemde 'breuk' in de lange traditie van ruimtelijke ordening lijkt dus als bijwerking te hebben dat sommigen, gebruikmakend van de huidige urgente opgaven, wat gehaast een reparatie willen uitvoeren. Verdaas: 'Er is een sterk gevoel van urgentie rond opgaven als woningbouw, verduurzaming en klimaatadaptatie. Sommigen vinden dat het allemaal niet snel genoeg gaat. Ik

reageer daarop door te pleiten voor uitzoomen om de opgaven wat in een breder perspectief van tijd en ruimtelijke ontwikkeling te bekijken.’

Het is een relativering die zeker niet de noodzaak van de opgaven ter discussie stelt, maar ze nadrukkelijker in een lange traditie van kennis en ervaring plaatst. Hij is ongerust over de mogelijk negatieve effecten van te overhaast genomen beslissingen en niet voldoende gewogen hals-over-kop-acties. ‘Ik ben voor enige ontspanning. Denk goed en voldoende na over wat bepaalde keuzes betekenen voor de ruimtelijke conditie. Denk ook aan de relaties tussen opgaven. Het zijn immers geen opzichzelfstaande kwesties, maar ze vormen een netwerk van gekoppelde opgaven’, aldus Verdaas.

Het is die toegenomen complexiteit van opgaven, in combinatie met een voorafgaande periode waarin de ruimtelijke ordening is verwaarloosd, die Verdaas brengt tot zijn pleidooi voor zorgvuldigheid.

Het is meer dan het eenvoudigweg weer oppakken van eerdere beproefde specialismen en vaardigheden. Een deel van de opgaven lijkt weliswaar onveranderd, zoals het bouwen van huizen of het opwekken van energie. Maar de complexiteit in een nieuwe realiteit waarin we ons bevinden is veel groter geworden. Het gaat nu ook om de vraag waar en hoe je huizen bouwt in relatie tot, bijvoorbeeld, waterveiligheid en ruimte voor duurzame energieopwekking. Het gaat over de distributie van die duurzame energie. Over de gegroeide onzekerheden en extra marges die door klimaatverandering in acht moeten worden genomen. Het is, volgens Verdaas, dus een herontdekken van gebiedsontwikkeling en ruimtelijke ordening 2.0 op alle schaalniveaus. Juist omdat de context en condities zo ingrijpend zijn gewijzigd.

Dat betreft, naast de genoemde nieuwe opgaven en hun onderlinge verwevenheid, zeker het ruimtebeslag van opgaven in een steeds drukker en mondiger land. Verdaas: ‘We hebben lang succes gehad met de win-wingedachte, de *mutual gains approach*, waarbij alle belanghebbenden vaak tevredengesteld konden worden. Maar

dat lukt steeds minder goed.’ Er is een groeiend spanningsveld binnen dezelfde ruimte waarin steeds hogere eisen aan de kwaliteit van lucht, bodem, water en omgevingskwaliteit gesteld worden. Voor Verdaas is het helder dat daarbij op enig moment prioriteiten gesteld moeten worden. Het vertrouwde poldermodel van eindeloos zoeken naar consensus gaat ons niet uit deze situatie helpen. Er zal af en toe een knoop doorgehakt moeten worden.

De ontspanning en het geduld waar Verdaas om vraagt, zijn gericht op het te doorlopen proces tot aan die onvermijdelijke beslissingen. Het is een vorm van acceptatietijd die ongetwijfeld gepaard zal gaan met maatschappelijke strijd en discussie. Hij is vooralsnog hoopvol gestemd: ‘Het kan ook iets positiefs zijn en tot een nieuw perspectief voor de Nederlandse delta gaan leiden.’ Maar ook: ‘Zolang we de richting over de toekomst van deze delta in de komende vijftig jaar nog onvoldoende met elkaar hebben uitgediscussieerd, blijft het toch wat op projectniveau knutselen.’

Dat dit allemaal plaatsvindt in een steeds meer gepolariseerd en versplinterd politiek landschap, baart Verdaas vooralsnog geen grote zorgen. In zijn eigen praktijk(en) ervaart hij nog voldoende een grondhouding waarin veel mensen op een open en doorgaans constructieve wijze met elkaar bezig zijn, ongeacht hun soms tegenstijdige belangen of politieke kleur. ‘Men wisselt argumenten uit en is op zoek naar consent, naar instemming. Dat is net wat anders dan de consensus en het compromis die we uit het polderen kennen.’ Verdaas licht toe: ‘Het gaat om het bereid zijn om voor de ander iets meer te doen, ook al heb je al een meerderheid. Of iets te laten, ook al heb je al een meerderheid.’

De nuance zit in de dialoog die gevoerd wordt door verschillende partijen. Het is een proces van blijven praten, ondanks tegengestelde posities. Daarbij is het beoogde eindresultaat niet zozeer een compromis waarbij iedereen wat water bij de wijn doet. De Engelse term *agree to disagree* komt meer in de richting. Het is een conditie waarin tegengestelde opvattingen geaccepteerd worden en de verhoudingen toch constructief blijven.

Het beeld dat uit deze waarnemingen ontstaat, is vooral een actieve en dynamische praktijk waarin voortdurend en nog over een langere tijd beweging zit. Verdaas ziet er kansen in en wil voorkomen dat onzekerheid die voortkomt uit de eerdergenoemde, urgente ruimtelijke opgaven te snel geneutraliseerd wordt door tot consolidatie te komen. De kracht en de hoop die uit deze dynamiek voortkomen, hebben veel te maken met actieve betrokkenheid en belangenbehartiging. Veel mensen en groepen laten zo zien vertrouwen te hebben in het speelveld of de kaders die voor het uitwisselen van argumenten bestaan. Dat dit vaak op lokaal niveau plaatsvindt, moet volgens Verdaas ook consequenties hebben voor het opereren van hogere overheden. ‘Daar waar je vraagstukken lokaal kan oplossen, moet je er vooral wegblijven als hogere overheid.’

Daarmee is de complexe puzzel van ruimtelijke kwaliteit echter niet gelegd. Want ook Verdaas erkent dat de optelsom van alle lokaal gevonden oplossingen de beschikbare ruimte meermaals zal gaan overstijgen. Er zal dus hoe dan ook ergens en door iemand afgeschaald moeten gaan worden. En de grootste kans van slagen van die operatie ligt toch bij een kaderstellende en richtinggevende overheid op regionale en nationale schaal. Verdaas: ‘Met de consequenties van klimaatverandering voor de lange termijn van verstedelijkingskeuzes, kom je op lokaal niveau op een gegeven moment ook niet meer verder.’ De crux zit derhalve in het bedenken van kaders waarop lokaal gestuurd kan worden en die vooral ruimte laten voor kleinere gemeenschappen om tot projecten te komen en ze te laten uitvoeren.

Maar het stellen van kaders op ruimtelijk gebied is geen sinecure. Dat was het nooit, en is het nog steeds niet. Verdaas rept in dit verband over het principe van niet-afwentelen dat als een van drie afwegingsprincipes voor het versterken van de omgevingskwaliteit in de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) gehanteerd wordt (zie ook: Co Verdaas, ‘Met deze principes geven we meer richting met de Nationale Omgevingsvisie’, www.gebiedsontwikkeling.nu, 21 januari 2022). Het principe beoogt dat er zo veel mogelijk in

het hier en nu verantwoordelijkheid genomen wordt bij besluiten en dat die niet op andere regio’s of komende generaties afgewenteld wordt. Verdaas scherpt het echter aan door te stellen dat ruimtelijke ordening altijd gaat over het maken van keuzes in tijd en ruimte. Het afwegingsprincipe is dus geen keuze, maar een onvermijdelijkheid. Ruimtelijke ordening is altijd ‘de kunst van het intelligent en beredeneerd afwentelen’. De keuze voor een bepaalde plek heeft altijd consequenties elders, er wordt altijd afgewenteld.

De erkenning van dit aspect van de realiteit van ruimtelijk ordenen raakt aan een ander heikel punt: de uitvoering van een bepaald programma of beleid. Verdaas ziet vaak dat weldoordachte, breed gedragen plannen en visie, met veel ontwerp kwaliteit bedacht, niet optimaal tot uitvoering komen. Rond de vertaalslag van beleid naar uitvoering lijkt een aantal taboes te zijn die Verdaas en collega (emeritus) hoogleraar Gebiedsontwikkeling Friso de Zeeuw tot een handelingsperspectief voor de aanpak van de grote ruimtelijke opgaven in Nederland bracht: *Naar een nieuw sturingsconcept voor de inrichting van Nederland. Na Wild West en sciencefiction op zoek naar de juiste film* (2020). Daarin pleiten ze, net als Verdaas in het kader van De Haarlem Sessies doet, voor een rijksoverheid die inhoudelijke hoofdlijnen uitzet en waar plannen en investeringen in regionaal samenwerkingsverband geconcretiseerd worden. Een verdere belemmering bij de uitvoering schuilt ook in de verstandhouding van overheid met maatschappelijke en private partners en stakeholders die essentieel zijn bij het tot uitvoering brengen van plannen. Verdaas en De Zeeuw bepleitten daarom ook eerder een grotere rol voor marktpartijen in regionale investeringsagenda’s. Verdaas nu: ‘De overheid bouwt geen woningen. Dus zorg dat die andere, relevante partners op het goede moment bij, bijvoorbeeld, een regionale agenda betrokken worden.’

Net als bij de voorafgaande punten balanceert Verdaas ook hier tussen het benoemen van een huidige noodzaak van een verandering en het besef dat die deels pas over een langere periode

en gaandeweg gerealiseerd zal kunnen worden. Daarmee brengt hij de kracht van voortdurende analyse en onderzoek steeds samen met de realiteit van de lange lijnen en ontwikkelingen in zowel ruimtelijke ordeningen als bestuurlijke lagen op verschillende niveaus, alsook in de markt- en private sector. Daarvoor is in elk geval over een langere tijd opgebouwde kennis en knowhow in alle bestuurlijke en ambtelijke lagen en sectoren onontbeerlijk.

De afwaardering en verschraling van de aandacht voor ruimtelijke kwaliteit en ordening van de voorbije decennia, die Verdaas aan het begin noemde, hebben er helaas toe geleid dat hier nog veel bijgespijkerd moet worden. Ook dat gaat tijd kosten, stelt Verdaas.

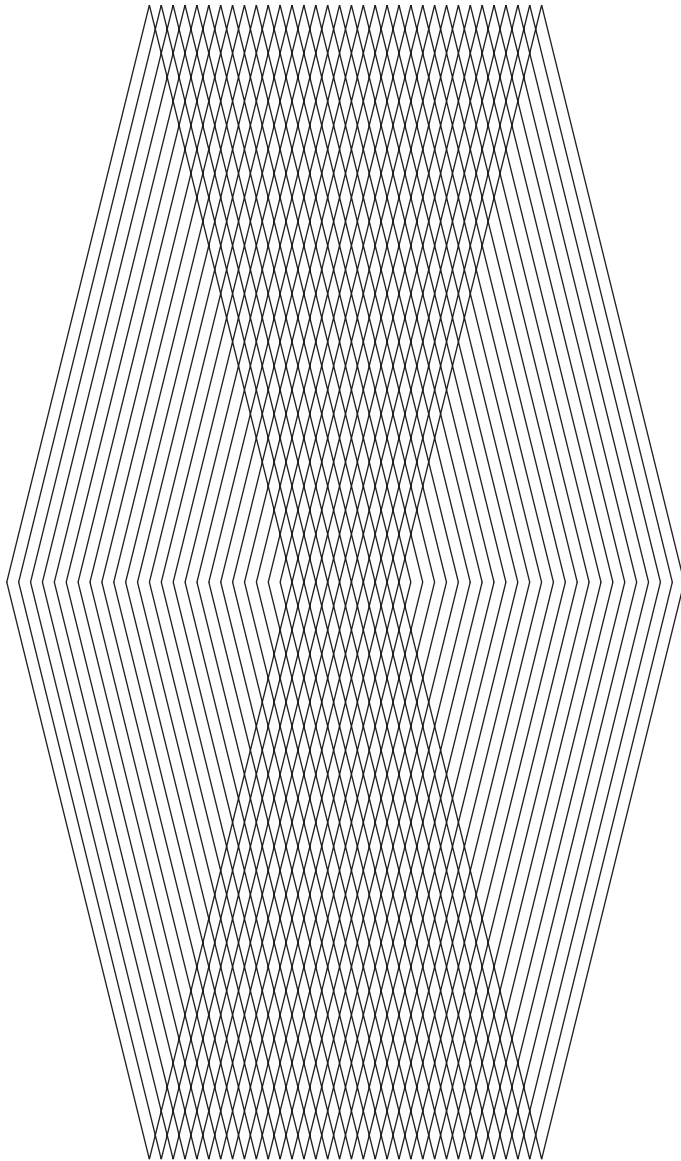
goede oplossingen te willen komen. Dit omdat de noodzaak van oplossingen voor betrokkenen steeds duidelijker wordt.

Co Verdaas, opgeleid als planoloog, is hoogleraar Gebiedsontwikkeling aan de TU Delft. De afgelopen decennia heeft hij op alle lagen van het openbaar bestuur gewerkt; zowel op gemeentelijk, provinciaal als op landelijk niveau. Voorheen was hij, onder andere, lid van de Tweede Kamer, gedeputeerde van de provincie Gelderland en korte tijd staatssecretaris. In 2018 werd hij benoemd tot hoogleraar Gebiedsontwikkeling en een jaar later tot dijkgraaf van het waterschap Rivierenland. Met ingang van 1 december 2023 is Verdaas aangesteld als regeringscommissaris voor het Nationaal Deltaprogramma.

Verdaas is verheugd over de hernieuwde aandacht voor ruimtelijke ordening, maar plaatst die graag ook in een historisch perspectief en voorziet ontwikkelingen van kanttekeningen. Een daarvan is het benadrukken van de relatieve korte aanwezigheid van bepaalde, nu urgente thema's op de agenda van de ruimtelijke ontwikkeling. Hij bepleit, ondanks de evidente urgentie, ook een mate van geduld en voldoende bedachtzaamheid. Ondanks de tekenen van politieke polarisatie in samenleving en politiek is Verdaas positief gestemd over de zichtbare intenties om met elkaar tot

De discussie en de gedachtevorming bij het zoeken naar lokale ruimtelijke kwaliteit raken aan zowel historisch sentiment, een continue agendering als aan actuele ontwikkelingen. De in het voorwoord aangehaalde brief van huidig demissionair minister De Jonge, in antwoord op een aantal moties in de Tweede Kamer, stipt dezelfde drie richtingen aan. Wat de continue aandacht voor ruimtelijke kwaliteit betreft wordt, vanzelfsprekend, gerefereerd aan de ingezette veranderingen en de gehoopte verbeteringen van de kortgeleden ingevoerde Omgevingswet. Naast de procedurele veranderingen die door deze wet in werking treden, wordt ook veel verwacht van de rol van de nieuwe Commissie Omgevingskwaliteit (voorheen Welstand). Dit betreft vooral de verbrede advisering en een vroegtijdiger in een ontwikkelingsproces inzetten van begeleidend advies door deze commissies.

Daarnaast wordt onverminderd gerekend op al goed functionerende elementen in bestaande procesvorming die tot ruimtelijke kwaliteit moeten leiden. Dat is in de eerste plaats een alerte en voldoende (in personeelssterkte en inhoudelijke capaciteit) toegeruste overheid die opereert volgens duidelijke criteria en zich goed bewust is van haar positie en invloed op de verschillende schaalniveaus van ruimtelijk beleid. In het verlengde daarvan kunnen hier ook de waarde en betekenis van kwaliteitsteams en (externe) supervisors genoemd worden bij het objectief en voldoende krachtig stimuleren en bewaken van omgevingskwaliteit op gebiedsniveau.

Een derde element uit de genoemde brief betreft het overwegen van een landsdekkend stelsel van lokale bouwmeesters. Dit middel om structureel tot een beter niveau van lokale ruimtelijke kwaliteit te komen – door middel van (gevraagde en ongevraagde) advisering van lokaal bestuur, de inzet van ontwerpkracht en het aansturen op integrale ontwerp-opgaven – heeft een overduidelijk raakvlak met de intentie van deze publicatie en podcast. Uit de gevoerde gesprekken met de tien professionals zijn ook verschillende suggesties gekomen hoe aan de rol van een lokale bouwmeester en de

invulling van een alerte overheid verder handen en voeten gegeven zouden kunnen worden. Daarmee draagt dit initiatief dus bij aan een actuele en gevraagde verdieping van een van de paden naar omgevingskwaliteit.

Bouwmeester als aanjager

Met het benoemen van bouwmeesters wordt echter ook een historische, en voor sommigen, gevoelige snaar geraakt. Want een stelsel van lokale bouwmeesters is bepaald geen nieuw idee. Nog niet zo lang geleden was er immers al sprake van een dergelijk stelsel (met een lange voorgeschiedenis) dat ook vitaal in zijn modus operandi was.

Hierbij dient in het bijzonder de inspanning van Architectuur Lokaal vermeld te worden. Deze, inmiddels beëindigde, instelling zette zich tot voor kort met overtuigingskracht en in samenwerking met andere instanties in voor, onder andere, het belang van een stadsbouwmeester. Het vormde een van de constante onderdelen van het programma en werd kracht bijgezet door bijeenkomsten en publicaties. Hier mag de publicatie *Stadsarchitecten en stadsbouwmeesters. Onafhankelijke adviseurs van gemeentebesturen over ruimtelijke kwaliteit*, samengesteld door Noud de Vreeze (toenmalig stadsarchitect van Amersfoort) en Max van Aerschot (toenmalig stadsbouwmeester van Haarlem) en in 2010 (met medewerking van het Atelier Rijksbouwmeester) uitgegeven door Architectuur Lokaal, niet onvermeld blijven. Het vormt bewijslast voor het nu wederom geuite pleidooi voor de inzet van bouwmeesters, maar illustreert ook dat dit inzicht niet bepaald nieuw is. Het benadrukken van de waarde van deze functie klonk ook nog veel recenter in 2021 met het uitbrengen van de publicatie *Bouwmeesters* door, wederom, Atelier Rijksbouwmeester en Architectuur Lokaal. In dat perspectief wil deze publicatie dan ook niet een enkelvoudige verkenning van of pleidooi voor de rol van een stadsarchitect of stadsbouwmeester zijn. Het gaat vooral om

de noodzaak van voortdurend geactualiseerde processen en werkwijzen om tot lokale ruimtelijke kwaliteit te komen. Een aanpak die *agile* is en niet afhankelijk van het wel of niet inzetten van een stadsbouwmeester.

Overheid weer regisseur

Het aansturen en uitbouwen van methoden om tot ruimtelijke kwaliteit te komen is natuurlijk geen solitaire gedachte. Het heeft in belangrijke mate te maken met de al eerder ingezette heroriëntatie en gedeeltelijke verschuiving van het primaat van ruimtelijk beleid. Na een periode van ingrijpende decentralisatie (ingezet vanaf het regeerakkoord van 2010) en een reactie daarop lijkt het stof in dat opzicht nog niet te zijn neergedaald. De inspanningen die gedurende het laatste kabinet Rutte hebben plaatsgevonden om de aandacht en betekenis van ruimtelijk beleid (en daarmee ook ruimtelijke kwaliteit) weer op de landelijke, politieke agenda te zetten en weer centraler (vanuit Den Haag) aan te sturen, zijn op gang gebracht. Maar onvermijdelijk is dat landelijk beleid, ondanks de nodige inspanningen en resultaten zoals als de recente contourennotitie ter voorbereiding van een nieuwe Nota Ruimte (september 2023), helaas nog niet. Het motto in de inleiding van die notitie leest wat dit betreft even moedig als licht vertwijfeld: ‘Het Rijk herneemt regie in de ruimtelijke ordening om rechtvaardige keuzes te maken, zodat in heel Nederland ook toekomstige generaties verzekerd zijn van een hoge kwaliteit van leven.’ Voor een echt overtuigende en solide aanpak die doorpakt, zijn de opgaven, de definities van urgentie en de uiteenlopende benaderingswijzen van oplossingsgerichte tactieken nog te wijdlopig. Ook is het huidige politiek-maatschappelijke speelveld te grillig en instabiel vanwege de door ontevredenheid en ongeduld gedreven kiezers en (hun) politici. Dat er urgentie in opgaven en een veranderde aanpak nodig zijn, wordt algemeen wél erkend en komt ook in de gevoerde gesprekken voor De Haarlem Sessies nadrukkelijk voorbij. De markt

speelt daarbij een belangrijke rol, omdat ze een deel van de regie weer terug zal moeten geven aan de overheid.

Bewijs in uitvoering

De kwestie is echter steeds de ‘hoe-vraag’: de praktische vertaling van intenties en de implementatie van maatregelen voor ruimtelijke kwaliteit. Waarbij rekening gehouden wordt met urgente opgaven, de uitvoerbaarheid én het vertrouwen in de uiteindelijke resultaten. Hier speelt zeker de neiging tot het terugvallen op een eerder beproefde aanpak en de onzekerheid over vernieuwingen een rol. Dit in de hoop op een geruststellend overzicht van vertrouwde posities, stakeholders en bekende tactieken. Dat is een grotendeels vervlogen hoop. Al is het alleen maar omdat de opgaven en dus oplossingen steeds complexer en diffuser worden.

Uit De Haarlem Sessies kan desondanks een relatief duidelijke aanwijzing gedestilleerd worden: wees in handelen en denken een alerte, goed toegeruste en veerkrachtige lokale overheid. Een die zich goed getimed, in plaats van overhaast óf juist te traag reagerend, en vanuit een zekere autoriteit richt op onderzoekend terugkijken én vooruitzien in het licht van een sterke ruimtelijke ontwikkeling.

In het doen en laten komt dat neer op een zelf-bewuste gemeentelijke organisatie die voortdurend nadenkt over de kwaliteit van ruimte en programma. Dat impliceert scherpheid en opmerkzaamheid van een bestuur dat accenten legt en soms durft in te grijpen vanuit de actualiteit, zonder daarbij de oplossingen voor de lange termijn uit het oog te verliezen.

Het impliceert tevens een ambtelijke organisatie die zich deels als het geweten van de stad ziet en vandaaruit acteert. Een manier van handelen die zich dus niet uitsluitend binnenskamers afspeelt, maar ook een duidelijk extravert (zendend) karakter in de richting van betrokken (markt)partijen, ontwerpers én burgers heeft. Maar eveneens een ambtelijke organisatie die goed kan luisteren

naar de signalen en input van al die partijen. Het gaat om het principe van hoor en wederhoor. De zo opgebouwde kennis(vermeerdering) wordt verder steeds en zonder voorbehoud in dienst gesteld van de bestuurlijke besluitvorming. Kennis die vervolgens met zorg en verantwoordelijkheidsgevoel door de bestuurders gewogen wordt.

Machine en levend organisme

Steden kunnen in dit alles in zekere zin gezien worden als machines die enerzijds onderhouden en gekoesterd en anderzijds ook (radicaal) vernieuwd dienen te worden op basis van gedeelde maatschappelijke inzichten. Daartoe is voortdurend onderzoek naar de werking van die machines noodzakelijk. Onderzoek naar de werking ervan in historische en hedendaagse context. Onderzoek naar mogelijke aanpassingen als gevolg van momentane en toekomstige maatschappelijke problematiek. Onderzoek naar de wijze waarop verkregen inzichten vertaald kunnen worden in ontwerp.

Naast deze rationele omgang moet een stad tevens (en misschien vooral) als een levend organisme benaderd worden. Het zijn plekken met een eigen karakter en identiteit die vragen om overleg, samenspraak en discussie. De stad gezien dus als een plek waar verschillende werelden, sferen en gemeenschappen met elkaar verbonden zijn en elkaar raken. Een visie die deels schatplichtig is aan de denkbeelden van architect Christopher Alexander in zijn studie *The City is Not a Tree* (1965). Het gaat in dit verband niet zozeer om de ruimtelijke implicaties daarvan, maar om het kijken naar de stad als een netwerk van menselijke, sociale interacties.

Er is daarmee sprake van een verbondenheid en afhankelijkheid van allen die de stad besturen, gebruiken en vormgeven. In die dynamiek vinden een voortdurende zoektocht, afstemming én een verschuiving van posities, relaties en afhankelijkheden plaats. Elementaire vragen als

‘van wie is de stad’, ‘wie is verantwoordelijk’, ‘welke belangen spelen er’ worden herhaald en wisselend gesteld en beantwoord. Ook de wijze waarop antwoorden worden vertaald in acties verandert doorlopend.

Verhalen en verbeelding

Deze beide gezichten van de stad, de ‘harde’ machine en het ‘zachte’ organisme, vragen afwisselend en niet zelden in een veranderlijk proces om voorrang. Het aftasten en beoordelen van deze krachten en belangen is gebaat bij een goed debat, analyse en onderzoek. Wanneer die leiden tot verhalen en verbeelding, kunnen ze bij uitstek het gesprek voeden over het koppelen van de harde en zachte kant, het rationele en het intuïtieve. De omgevingsvisies die lokale overheden de afgelopen jaren hebben opgesteld, zijn daar een voorbeeld van. Deze documenten laten echter ook zien dat bij het ontbreken van een samenhangend idee over de twee gezichten van een stad het niet zelden resulteert in het op toegankelijke wijze opschrijven van bestaand beleid. Dat komt dan neer op een optelsom van verscheidende componenten, variërend van technische, juridische, collectieve tot publieke. De integraliteit, overzichtelijkheid, maar vooral de uitvoerbaarheid van deze verbeeldende verhalen met gestapelde ambities schiet daardoor niet zelden tekort. De zorgen daarover nemen nog verder toe, wanneer we de complexiteit van veel opgaven in het ruimtelijke domein meewegen. Die complexiteit zit vooral in de mate waarin oplossingen en beleid deels niet langer een voortzetting kunnen zijn van eerdere. Opgaven die verband houden met, bijvoorbeeld, klimaatverandering en verduurzaming, vragen toenemend om een zekere radicaliteit. De Engelse term *do-or-die* is daar een treffende verwoording van. Deze radicale factor maakt het verkrijgen van voldoende draagvlak in politiek en samenleving er ook niet eenvoudiger op. Het is onvermijdelijk dat het steeds vaker om keuzes ten koste van andere aspecten zal gaan. Het symptomatisch denken

en werken aan uitbreiding en groei waar we de afgelopen decennia op konden vertrouwen, wordt zo steeds meer een onhoudbare optie. Nieuwe ideeën, visies en daarmee dus nieuwe verhalen en verbeelding zijn kortom zeer wenselijk. Een kansrijke manier om daartoe te komen is wat door de Brusselse stadsbouwmeester Kristiaan Borret en zijn team Bouwmeester Maître Architecte (BMA) in de publicatie *Een stad wordt niet in Excel gebouwd* (2023) als prospectief (op de toekomst gericht) ontwerpend onderzoek geïntroduceerd wordt. Het is een manier die in Brussel wordt ingezet om meer algemene thema’s te onderzoeken die een belangrijke stedelijke, sociale of ecologische uitdaging vormen. In de visie van BMA is zulk ontwerpend onderzoek ‘een ruimtelijke reflectie die kan helpen om abstracte kwesties weer te geven als concrete stedenbouwkundige hypothesen en zo beter bespreekbaar te maken’. Claire Heughebart, projectmanager bij de Brusselse Maatschappij voor Stedelijke Inrichting (MSI), omschrijft in diezelfde publicatie de waarde van ontwerpend onderzoek kernachtig als ‘een middel om een gemeenschappelijke cultuur te smeden, maar ook om de regelgeving scherp te houden. Want soms bestaat de neiging om zich te verschuilen achter de letter van een regel waarvan men de geest uit het oog verloren heeft. Ontwerpend onderzoek is een instrument om uit te dagen.’

Bestuurders en ambtenaren

Om het ontwikkelen van nieuwe kennis en verhalen, onder andere met behulp van ontwerpend onderzoek, te bewerkstelligen moet allereerst de voorliggende stedelijke problematiek doorgrond en besproken worden. De acceptatie door de samenleving en het zo inzetbaar maken van nieuwe verhalen vraagt om een combinatie van compassie, inzicht en leiderschap. Voor dat laatste zijn personen nodig die vanuit gezag en overzicht het voortouw nemen in het gesprek over de toekomst van de stad. Hoewel dit lijkt voor te sorteren

op goede en bevoegen bestuurders, kunnen er kanttekeningen bij die vanzelfsprekendheid geplaatst worden. Hoewel bestuurders over veel capaciteiten beschikken, is het de vraag of zij (altijd) te boek (willen) staan als het geweten van de stad. Juist dat lijkt een kwalificatie die bij het overtuigend begeleiden van prospectief ontwerp onderzoek en het verhaal over de toekomst van de stad belangrijk is. Bestuurders excelleren doorgaans in het gesprek *met* de stad, maar zijn wellicht minder geëigend voor het gesprek *over* de stad. Voor een zorgvuldig en over langere tijd begeleiden van deze nieuwe verhalen is het daarom denkbaar dat niet één, maar meerdere personen dit belangrijke proces vergezellen. Dit past ook beter bij de stad als meervoudsvorm.

Indachtig het eerdergenoemde ‘frame’ van de stad als knooppunt van elkaar overlappende werelden, sferen en domeinen, kan de conclusie zijn dat de inzet van inwoners, gebruikers en ondernemers veel nadrukkelijker moet worden. Een gesprek waarbij inzichten verzameld worden, ideeën uitgewisseld en in samenspraak beoordeeld. Uitvoerende vertegenwoordigers van de stad, ambtenaren, vertegenwoordigen bij dit gesprek eveneens een sfeer of domein. Het zijn voor de andere partijen toegankelijke en zichtbare specialisten die een breed inzicht hebben in de samenhang van wat zich in verleden, heden en mogelijk in de toekomst afspeelt; mede in relatie tot wat regionaal en landelijk verwacht wordt.

Creativiteit als conditie

Niet alleen de omgang met de tweezijdige stad, de inpassing van urgente opgaven, maar ook de wijze waarop het verkennings- en acceptatieproces naar een nieuwe ruimtelijke kwaliteit wordt vormgegeven, vergen dus een hoge mate van creativiteit. Een begrip dat door de acteur John Cleese, zich baserend op het werk van de Amerikaanse psycholoog Donald MacKinnon, ooit werd omschreven als: ‘Creativity is not a talent, but a way of operating.’ Creativiteit staat dan voor het

werken in een open modus waarbij er voldoende tijd en ruimte is om na te denken, kansen te onderzoeken en fouten te maken.

Een conditie die contrasteert met de dagelijkse werkelijkheid in veel organisaties waar ad hoc besluitvorming onder tijdsdruk plaatsvindt, vaak onder invloed van onvoldoende kennis of overtuiging. In het omarmen van creativiteit als conditie zou zomaar het geheim van een bevredigend proces naar een toekomstige ruimtelijke kwaliteit kunnen schuilen. Een open modus die ruimte biedt voor het genereren van verhaal en verbeelding van de stad, die vervolgens een voedingsbodem kunnen zijn voor een breed draagvlak over het toekomstig samenleven in de stad.

Een op creativiteit geënte werkwijze biedt inspirerende kansen om de stad onderzoekend te analyseren en ontwerp te onderzoeken. Er kan een ‘spel’ ontstaan van analyse en ontwerp waarmee het gezamenlijke gesprek aangejaagd kan worden met kansrijke verhalen en verbeelding tot gevolg. De spelers van dat spel zijn bij voorkeur in staat om te spelen met de materie. En ze zijn gebaat bij een vrije(re) rol zodat ambities, ideeën, wensen van een steeds wisselende groep betrokkenen tot elkaar gebracht kunnen worden.

Stadsarrangementen

Wanneer creativiteit de inzet wordt, dan zou de daaraan verbonden werkwijze binnen een lokale overheid dus goed zichtbaar gemaakt moeten worden. Niet in het minst omdat het een verandering ten opzichte van bestaande routines en werkwijzen betreft. Dat zichtbaar maken kan zowel in het gemeentelijk apparaat als op enige afstand daarvan gebeuren, bijvoorbeeld in een op te richten stedelijke (samen)werkplaats. De tweede optie heeft als voordeel dat het relatief snel gerealiseerd kan worden en daarmee sneller zichtbaar wordt en impact kan hebben. Het symboliseert daarmee ook sterker dat het een stedelijk of stadsproject en wat minder een gemeentelijk ‘project’ is. Het

is een nuancering, maar mogelijk wel een die belangrijk is bij het zoeken én vinden van nieuwe stadsarrangementen.

Vanuit de idee van een stadsproject is het creëren van een neutrale conditie waar alle stemmen en ideeën gelijkwaardiger aan elkaar klinken van belang. Een conditie waar inzichten gehoord en waargenomen worden om vervolgens te worden gebruikt om een ruimtelijke en programmatische koers te bepalen. Het is een gedachte die enige overeenkomsten vertoont met de omgevingstafels die geïnitieerd zijn in het kader van de nieuwe Omgevingswet. Ook dat is een middel om de dialoog en de rolverdeling tussen verschillende partijen te herschikken. Belangrijk verschil is echter dat omgevingstafels strikt gericht zijn op specifieke initiatieven en een vergunningstraject. In de hier bedoelde meerstemmige dialoog is het doel veel breder.

Wanneer dat gekoppeld wordt aan een daadwerkelijke open modus, met weinig druk en met een grote 'range' aan beïnvloeding, kunnen de uitkomsten ook beter voorstelbaar zijn dan mogelijk is binnen een reguliere manier van werken en met een bestaand systeem. Het denken en werken vanuit het concept van stadsarrangementen sluit bovendien aan bij de huidige tijd waarin het onverwachte ruimte moet krijgen. Misschien wel juist, vanwege de voelbare druk en pressie van de radicale opgaven en veranderingen. Een werkwijze die ruimte biedt om nieuwe wegen te verkennen en te toetsen. En dat niet vrijblijvend, omdat het ook moet voorkomen dat alternatieven uitblijven. De neiging tot terugvallen op het comfort van het bestaande moet immers worden ontmoedigd. De idee van stadsarrangementen, te organiseren in een stedelijke (samen)werkplaats, kan alleen vleugels krijgen, en zo voldoende overtuigings- en verbeeldingskracht ontwikkelen, wanneer het gebouwd is op het gezamenlijke verlangen van overheid, burgers, marktpartijen, zorginstanties, scholen en wijkraden. Alleen dan kan elk hoofdstuk uit de nieuwe verhalen van die brede verbondenheid getuigen. De aanvankelijke vraag naar het zoeken en maken van lokale ruimtelijke

kwaliteit wordt daarmee beantwoord met een pleidooi voor het beproeven van de kunst om goed gecoördineerde creativiteit in te zetten voor breed gedragen stadsarrangementen, waar velen zich toe aangetrokken, of liever nog, eigenaar van voelen.

Dit is een uitgave van de gemeente Haarlem en Trancity

Teksten: JaapJan Berg en Willem Hein Schenk

Redactie: JaapJan Berg, Simon Franke, Willem Hein Schenk

Tekstcorrectie: Marianne Lahr

Vormgeving: Andrea Fuchs

Drukwerk: Scanlaser

Uitgever: Simon Franke Trancity

De pdf is als gratis download beschikbaar via

www.trancity.nl

Herplaatsing hiervan op andere websites is niet toegestaan.

© JaapJan Berg en Willem Hein Schenk, 2024

Hoe realiseren we ruimtelijke kwaliteit in de stedelijke ontwikkeling in Nederland? Voor het antwoord op die vraag spraken Willem Hein Schenk en JaapJan Berg met tien professionals uit het ruimtelijk domein. De ervaringen van Schenk als stadsarchitect van Haarlem vormden de aanleiding tot de gesprekken. Dat de Haarlemse condities een meer generiek karakter en een bredere herkenbaarheid hebben voor de Nederlandse lokale praktijk, gold daarbij als aanname. Ruimtelijke kwaliteit verlangt langetermijnvisie, maar wordt vanuit de samenleving beïnvloed door steeds wisselende condities, opgaven en betrokkenen.

De tien gesprekken hebben een schat aan ervaringen en analyses opgeleverd die in de podcastserie 'De Haarlem Sessies' worden gedeeld met luisteraars. De publicatie *Sturen op stadsarrangementen* verwerkt de gesprekken tot inzichten, duidt kansen en knelpunten en biedt bewijslast voor handelen.

De gesprekspartners zijn: Eric Frijters (architect en medeoprichter van bureau FABRICations), Dorine van Hoogstraten (adjunct-directeur van MOOI Noord-Holland), Rob van Kalmthout (strategisch adviseur bij Rebel Group), Stijnje Lohof (senior stedenbouwkundige bij de gemeente Rotterdam), Bas van der Pol (wethouder stedelijke ontwikkeling en economie van Tilburg), Co Verdaas (hoogleraar Gebiedsontwikkeling aan de TU Delft), Bart van der Vossen (directeur Ruimte bij de gemeente Utrecht), Ab van der Wiel (ontwikkelaar en bouwer), Jan Peter Wingender (architect en partner van Office Winhov), Floor Ziegler (stadmaker).

Willem Hein Schenk was van 2019 tot 2023 stadsarchitect van Haarlem. Eerder was hij onder meer lange tijd als architect en partner verbonden aan De Zwarte Hond en tussen 2011 en 2015 voorzitter van de branchevereniging van Nederlandse architectenbureaus BNA. Momenteel adviseert hij diverse gemeenten en organisaties over (de condities voor) het realiseren van omgevingskwaliteit.

JaapJan Berg is onafhankelijk publicist, moderator en onderzoeker op het gebied van architectuur en ruimtelijke ordening/kwaliteit. Hij publiceert met regelmaat in verschillende vakmedia en is auteur en redacteur van meerdere publicaties. Berg leidt als moderator en dagvoorzitter frequent debatten en discussies op het gebied van ruimtelijke kwaliteit.